

GERŐ MÁRTON – KOVÁCH IMRE

STRUKTÚRÁK, EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS HÁLÓZATOK

Dol: 10.18030/socio.hu.2015.3.17

ABSZTRAKT

A szociológia az egyenlőtlenségek fő forrásaként leggyakrabban a foglalkozási és iskolázottsági státuszt jelöli meg. Eszerint a munkaerőpiac, a jövedelem és vagyoneeloszlás, illetve az ezek hatását közvetítő intézmények rendezik el a társadalmat, amely egyenlőtlenségi szerkezete elsődlegesen az egyének foglalkozási jellemzőivel meghatározható csoportokból áll. Annak ellenére, hogy a foglalkozás alapú struktúra-modellek veszítenek magyarázó erejükből, még mindig a társadalmi struktúra- és integrációkutatás központi magját képezik. Félrevezető lenne azt állítanunk, hogy a foglalkozási alapú struktúrakutatás egyeduralkodó lenne, azonban a foglalkozás alapú és más megközelítések hasonlítanak egymáshoz abban, hogy elhanyagolják az intézmények, kiscsoportok és szervezetek szerepét a társadalmi struktúra kialakításában.

Tanulmányunk célja, hogy egy integrált megközelítést alakítson ki, amely nem csupán a társadalom csoportjainak azonosítására koncentrál, hanem fokozott figyelmet fordít az azokat elrendező mechanizmusokra is. Ezeket a folyamatokat két szinten vizsgáljuk: interperszonális és szervezeti hálózatok, illetve a kettő közötti kölcsönhatások szintjén. Nem tagadva a piac fontosságát sem, írásunkban a redisztribúció jellemzőire koncentrálnak.

A redisztribúciónak három típusát határozzuk meg: a jóléti redisztribúciót, amelynek célja az egyenlőtlenségek csökkentése, a projekt alapú redisztribúciót, amely mára általános újraelosztási mechanizmussá vált a közszféra és fejlesztési beruházások finanszírozásában, valamint a rekombináns redisztribúciót, amely a tőke és tulajdon újraelosztását célozza, kizárólag politikai célok érdekében és politikai eszközökkel. A harmadik típus különös figyelmet érdemel, hiszen elsősorban a posztszovjet térség Csillag és Szelényi által neo-prebendálisnak nevezett politikai rendszereiben erős.

Az újraelosztást elvileg szervezeti mechanizmusok működtetik, a gyakorlatban azonban olyan társadalmi erőforrásokat jelent, amelyek kizárólag kapcsolatokon keresztül mozgósíthatóak. Ezért egy társadalom újraelosztási rendszerei és társadalmi hálózatai között erős kölcsönös függésnek kell lennie. Tanulmányunk befejező részében éppen ezért megpróbáljuk áttekinteni azokat a kulcsfolyamatokat, amelyeken keresztül ez a kölcsönös függés empirikusan is vizsgálható lehet.

Kulcsszavak: redisztribúció, hálózatok, társadalmi integráció

STRUCTURES, INEQUALITIES AND NETWORKS

ABSTRACT

Sociologists define occupational and educational differences as a main source of inequalities. Based on this view, labour-market, distribution of income and wealth or institutions mediating their effects would be the main forces rendering the society. Rooted in this idea, sociological analysis tends to understand social structure as a grouping of individuals where groups are mostly defined by the individual's occupational characteristics. Although the explanatory power of these models is weakening this view keeps its strong position in research on social structure and social integration. Naturally it would be misleading to say that occupational approach is the only one to explore the social structure. But occupational and other approaches are common to neglect the role of institutions, groups and organizations in defining the social structure.

We aim to review the weaknesses of recently favoured approaches and to offer an integrated one. First, this approach, instead of focusing on identifying groups found in a society, emphasizes mechanisms rendering them. Second, we search for these mechanisms mainly on two levels: individual and organisational networks and the interplay between them. Third we suggest, that one of the most important mechanisms – not rejecting the role of the market- of social integration is redistribution.

We distinguish among three forms of redistribution: *welfare redistribution* which aims to decrease inequalities through the school system or the social services. *Project-based redistribution*, which became a general mechanism in financing the public sector and development. *Recombinant redistribution* and aims the (re)distribution of capital and property by purely political means. The last type is in our special interest, since it is strong in the post-soviet region and especially in systems what Csillag and Széleányi call as *neo-prebendal* political systems.

Redistribution, however in principle is working on the organizational level, in practice is a kind of social resource which allocation is tied to social networks. Thus, redistribution and social networks in a society must be highly interdependent.

After discussing theoretical considerations of connections among redistribution and social networks, we show the main mechanisms, through which this interdependency can be examined empirically.

Keywords: redistribution, social networks, social integration

GERŐ MÁRTON – KOVÁCH IMRE

STRUKTÚRÁK, EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS HÁLÓZATOK

BEVEZETÉS

Tanulmányunk¹ a hagyományos osztály- és rétegződésmodellek kritikája, amelynek a célja olyan elméleti megközelítések felvázolása, amelyek új eszközöket adhatnak a magyar társadalom tagozódásának a megértéséhez. A rétegződés- és struktúramodellekkel kapcsolatban erősödő általános elégedetlenség oka, hogy a statikus modellek egyre kevésbé alkalmasak a mind összetettebb társadalmi jelenségek elemzésére és az ennek következtében alkalmazott redukció egyre kevésbé releváns értelmezésekhez és magyarázatokhoz vezet.

A tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalom szerkezetét, integrációját és működését nem lehet megérteni az államtól, a gazdaságtól és a politikától elválasztva. Ennek a meghaladását úgy kíséreljük meg, hogy a hálózat kutatások logikáját a piaci, állami redisztribúciós, disztribúciós módokkal összekapcsolva építjük be az integráció és társadalmi tagozódás kutatásába.

Az MTA TK Szociológia Intézete és a Tárki konzorciuma OTKA támogatással „Integrációs és dezintegrációs folyamatok a mai magyar társadalomban” címmel indított kutatást, amelynek célja a magyar társadalom tagozódásának új szempontokat is érvényesítő elemzése. A társadalmi integráció² azért vált az elemzés alapfogalmává, mert a munkaviszony (foglalkozás) alapú rétegződést erőteljesen keresztezik, átszövik, gyengítik, vagy éppen felerősítik más folyamatok és jelenségek, ezért a munka- és foglalkozási viszonyok integratív funkciója is lényegesen kisebb erejű, mint az ipari társadalmakban volt (Dupcsik–Szabari 2015). Következésképpen a politikai hatásokat, a fogyasztást és más posztmodern jelenségeket csoport- vagy réteggépző és ezért integrációs funkciókat is magában hordozó mechanizmusként kell értelmezni a társadalmi integráció vizsgálatakor. A feladatot tovább bonyolítja, hogy az integráció/dezintegráció egyes alterületein (munkaerőpiac, intézmények, rétegződés, kapcsolatok, értékek és normák, területi integráció) további lényeges, speciálisan az adott területen érvényes integráló mechanizmusok figyelembe vételére van szükség.³

Jelen tanulmány válaszkérés arra, hogy a magyar társadalmat integráló és dezintegráló mechanizmusok (Dupcsik–Szabari 2015)⁴ kutatásához hogyan járulhatnak hozzá a hálózat kutatás megközelítései és módsze-

1 A tanulmány elkészítését az OTKA 108836 sz. *Integráció és dezintegráció a magyar társadalomban* c. kutatás támogatta.

2 „Társadalmi integráció alatt értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy „bizonyos mértékben” elfogadja annak értékeit, normáit, szabályait stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák és szabályok mindenki számára legitim, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis, egy „jól” integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja ismert és elfogadott. Az integráció fogalma ugyanakkor igencsak értéktelített (olykor normatív): az integráció „pozitív”, míg annak hiánya – dezintegráció – legtöbbször negatív jelenséget hordoz.” Dupcsik–Szabari 2015:23.o

3 Ezek megnevezése az altémákhoz készített elméleti tanulmányokban történik (amelyek a socio.hu 2015/3. és 4. számában olvashatóak).

4 „Integrációs mechanizmusnak pedig a cselekvéseknek, beállítódásoknak, képzeteknek, stb. minden olyan ideáltipikus készletét tekintjük, amely adott integrációs ágens kooperációjának szintjét javítja és/vagy fenntartja a kooperáció további lehetőségét, növeli az ágens összetartozásának érzését, csökkenti a kommunikációs zavarok vagy konfliktusok kialakulásának esélyét... Az elméleti hagyományokra támaszkodva az integrációs mechanizmusok öt csoportját különböztetjük meg: a munkaviszony

rei, valamint hogy miként függhet össze és újíthatja meg az integrációs mechanizmusok elemzése a társadalmi tagolódás jobb megismerését? Az érdekel bennünket, hogy a network logika és a hálózati kutatási módszerek elősegíthetik-e az integráció mechanizmusainak elemzését.

A szociológia meghatározó szemléletmódja a foglalkozás, a munkaviszony (munkaerőpiac), az iskolázottság és a vagyon/tulajdon szerinti különbségeket tekinti a társadalmi egyenlőtlenségek meghatározóinak és kiváltóinak. Ebben az értelemben a munkaerőpiac, a tulajdon- és jövedelemmegoszlás által generált hatások és (osztály-, réteg)viszonyok, politikák, valamint a mindezeket közvetítő és előállító intézmények működése az elsődleges és legfontosabb társadalmat integráló mechanizmusok. Mindezek jelentősége a társadalmi integráció kutatásában sem tagadható. Egy sor olyan elméleti és empirikus kutatási eredmény és kérdésfeltevés született azonban az utóbbi két-három évtizedben, amelyek megkérdőjelezték a foglalkozási különbségekre visszavezethető egyenlőtlenségi modellek érvényességét.

A társadalmi integráció kutatás előzményének számító *Társadalmi metszetek* című kötet világos álláspontot közöl a foglalkozási besorolást felhasználó munkajelleg csoportokkal, az aktualizált munkajelleg csoportokkal, a foglalkozási rétegszerkezet és a mindezekkel összekapcsolt fogyasztási és életstílus csoportokkal kapcsolatban (Kovách 2006), amelynek a lényege, hogy ennek a kutatási paradigmának a magyarázó ereje erősen meggyengült az ezredforduló idejére. A kötet egyik fontos szövege (Bukodi 2006) a foglalkozás alapú rétegződés modell megújításának az egyik kiemelkedő kísérlete, mégis egyfajta bizonyíték is e közelítés korlátjaira. A kötet váltást szorgalmazott a teljes magyar társadalom releváns egyenlőtlenségeinek az elemzésében, és bár a több mint ötszáz oldalon erre nem került sor, a közölt szövegek egy része a szemléletváltáshoz történő hozzájárulás szándékával született. A hagyományos, és végső soron minden esetben a foglalkozást figyelembe vevő egyenlőtlenség elemzések problematikuságára utal, hogy a szakma doyenjei sem publikáltak Kolosi Tamás *Terhes babapiskóta* című kötete (Kolosi 2000) után a teljes magyar társadalom egyenlőtlenségeire vonatkozó munkákat. A rétegződésről szóló alapkönyv szerzője, Ferge Zsuzsa saját maga tett több fontos kísérletet a rétegződési modell újraértelmezésére illetve az EGP modell kritikájára (Ferge 2002/b, 2006/b, 2008/b, .

Tardos Róbert (2008) a foglalkozás alapú rétegződésvizsgálatok csökkenő magyarázó képességét annak tulajdonítja, hogy azok a foglalkozási kategóriákat rutinszerűen kezelik, miközben a hagyományosan alkalmazott kategóriák közül már több elveszítette tényleges kohéziós erejét. Egy olyan foglalkozás-tipológia megalkotása mellett érvel, amely az egyes foglalkozások kohézív, összetartó erejét veszi figyelembe. 2008-as tanulmányában egy ilyen tipológia megalkotására tett kísérletet. A foglalkozási kategóriákból kialakuló foglalkozási milióket a tudás-stílus dimenziójával egészítette ki és a szokásos, hierarchikus kategóriarendszer helyett egy hétosztatú, egyszerre vertikális és horizontális sémát alkotott meg.

A stratifikációs kutatások meghatározó alakjainak a munkássága nem lépett túl az évtizedekkel korábban kialakított elméleti kereteken. Csupán példaként említve: Grusky nagyszámú publikációinak a középpontjában az egyenlőtlenségek hagyományos témái, a szegénység, a nemi, a faji, iskolázottsági és foglalkozási egyenlőtlenségek, a demokrácia és egyenlőség állnak (Grusky et al. 2011, Grusky et al. 2013). Wright és Rogers (2011)

(foglalkozás) alapú integrációs mechanizmusokat; a formális és informális normakövetést mint integrációs mechanizmusokat, a tudáshoz, illetve a különböző társadalmi kapcsolatokhoz (tőkéhez) kapcsolódó mechanizmusokat és végül a politikai integrációs mechanizmusokat." Dupcsik-Szabari 2015:24.o)

könyve (Wright–Rogers 2011 Wright 2012) az amerikai és európai társadalom működéséről az osztály, munkaerőpiac, gender, szegénység, rassz, osztályharc, az osztály és stratifikációs elemzés kérdésköreit tárgyalja, nyomtatékosan a tulajdon- és jövedelem eloszlás egyenlőtlenségeit és a demokrácia tökéletlen működését tekintve az e dimenziókban tapasztalt egyenlőtlenségek meghatározóinak.

A foglalkozási besorolásra visszavezethető egyenlőtlenség megjelenítések használata a hazai és a nemzetközi gyakorlatban sem szűnt meg. Számos, ezt a közelítést alkalmazó tanulmány jelenik meg a vezető szociológiai folyóiratokban. Pedig az osztályok haláláról szóló tézisekkel és a nyolcvanas évek közepétől megjelenő és a munkajelleg paradigma helyébe mást, például a kockázatot (Beck 1992), a miliót (Hradil 1995), a hálózatot (pl. Castells 2005, az identitást (Castells 2006, az élményt (Schultze 2000) állító társadalomértelmezéssel az egyenlőtlenségek rendező elvének kiválasztására és kombinálásra vonatkozó lehetőségek száma jelentősen bővült. A hazai irodalomban a társadalomstatistikai munkákban tapasztalható a foglalkozás alapú egyenlőtlenség modell finomításának igénye (pl. Huszár 2012, 2015), egyelőre valódi áttörés nélkül.

A *Társadalmi metszetek* egy tanulmánya szerint a magyar társadalom egyenlőtlenségeinek, osztály- és rétegződési rendjének, jelen témánkra vonatkoztatva: az e rendet kialakító társadalmi integráció mechanizmusainak a megértéséhez a magyar társadalom posztmodern jelenségeinek, hatalmi viszonyainak és történeti fejlődési sajátosságainak az értelmezése is szükséges (Kovách – Kuczi – Jókuthy 2006). A tanulmány kulturális tőkérről tett megjegyzése a politika, a fogyasztás és más posztmodern jelenségek közvetlen réteggépző hatására is vonatkozik: ezek a kutatási témák megjelentek a társadalmi átmenet értelmezésében, de átfogó strukturális, illetve réteggépző jelentőséget már nem tulajdonítanak neki. A kötet egy másik szövege a munkajelleg-csoport modell túlélésének magyarázatát a szociológia és az értelmiség szerepváltozásában és intézményi átalakulásában, a modell általános társadalomtudományi érvényességében, a tudomány és politika viszonyában, a tudományfinanszírozás rendszerében adja meg (Kuczi–Kovách–Kristóf 2006).

A társadalmi integráció kutatása a rétegződés és osztálymodellek elemzéséről a hangsúlyt annak az értelmezésére helyezi át, hogy milyen (integráló) mechanizmusok vezetnek a társadalom csoportszerkezetének kialakulásához (Kovách et al 2012). E szemléletváltás hozzájárulhat a rétegződés- és osztálymodellek jobb megértéséhez, amihez azonban az egyén viselkedésén és strukturális beágyazódásán túl az állam, az egyén integráltságát/dezintegráltságát biztosító szervezet- és informális kapcsolatrendszerek szerepét is elemezni kell. Ennek a lehetőségét elsősorban a társadalmi erőforrások (ld. Lin 1991, 1999) elmélete adhatja meg. A társadalmi erőforrások alatt olyan erőforrásokat értünk, amelyek nem az egyén tulajdonát képezik, azok mozgósítása nem csupán az egyéni döntések függvénye, hanem a szervezeti pozíción és kapcsolatokon keresztül elérhető befolyás eredménye. Az integrációs kutatás számára így a kérdés az, hogy az intézményesült rendszerek és az informális kapcsolathálózatok kölcsönösen egymást alakító folyamata milyen integráló mechanizmusokon keresztül történik.

A dolgozat első részében a munkaviszony alapú rétegződéssel kapcsolatos integráció problematikáját tekintjük át a disztribúció/redisztribúció, azaz az állam, piac, hatalom integrációs rendszereivel összefüggésben. A következő fejezet a disztribúciós/redisztribúciós rendszerek hálózatelemzési logikával történő elemzésének a lehetőségéről szól a társadalmi erőforrások elméletét, valamint a hálózat és struktúratudatást a központba ál-

lítva. E nagyfejezet része a (disztribúciós/redisztribúciós) hálózatok működtetését végző „brókerek” társadalmi szerepének az elemzése. Az utolsó fejezet a „brókerek” legfontosabb készségnek, a tudásnak a megváltozott társadalmi jellemzőivel foglalkozik.

Munkaviszonyok, redisztribúció/disztribúció típusok, piac és hatalom

A munkaviszony (foglalkozás) alapú rétegződés és az ezzel kapcsolatos integratív funkció ereje (gyengülése) tetten érhető azokban az elemzésekben, amelyek a teljes (esetenként nemzeti) társadalmak egyenlőtlenségeinek a tanulmányozását tekintik feladatuknak. Szimptomatikus módon ilyen munkákból tudomásunk szerint nem túl sok látott napvilágot az elmúlt években.

Az *EGP modell* vagy az ahhoz lényegében hasonló rétegződés sémát alkalmazó elemzések logikája szerint a munkaviszony (foglalkozási viszony) a társadalmi egyenlőtlenségek kifejezője és a társadalom legfőbb integrálója, amelynek a kutatása esetenként kiegészülhet más integrációs hatások elemzésével (pl. iskolázottság, életstílus, vagy a mechanikusan értelmezett kulturális tőke, szülői kulturális háttér). A munkaviszony (foglalkozási viszony) azonban látens, kimondatlan módon mindig primátussal bír.

A *marxi ihletésű és neo-marxiánus osztály alapú tanulmányokban* a munkaviszony a tőkeviszonnyal, illetve néha a hatalmi dimenzióval (demokrácia) egészül ki. A nemi, faji, és egyéb különbségek visszavezethetőek a munkaviszonyokra, a jövedelmi és tulajdoni egyenlőtlenségekre, valamint ezekben az integrációs rendszerekben létrejövő egyenlőtlenségeket hiányosan ellensúlyozó, demokratikus deficittel működő politikai rendszerekre.

Az *inkluzív társadalom normatív modellje* a foglalkozási, tulajdoni, jövedelmi, az ezekhez kapcsolódó és ezekkel mért különbségeket fogja fel a társadalom alapvető egyenlőtlenségeinek. A társadalmi integráció e koncepció szerint olyan értékek, viszonyok és intézmények elterjedését segíti elő, amelyek képessé teszik az embereket az egyenlő jogok és hozzáférés alapján egy sor pozitív értéket hordozó részvételre a társadalmi, kulturális és politikai életben. A társadalmi integráció fogalmát a társadalmi kohézió koncepciója egészíti ki, amely azokat az elemeket (mechanizmusokat) foglalja magába, amelyek összehozzák, és együtt tartják az embereket (DESA 2009). Az inkluzív társadalom alapfogalmai körül elég sok a bizonytalanság (Ferge 2002a). Az egyenlőtlenség felfogásokban látens és kifejtetlen módon a munkaviszonyokon, a jövedelem- és tulajdon- és jogviszonyokon keresztül kifejezett társadalmi különbségek jelennek meg. A normatív értékneként tételezett integráció ezeknek az egyenlőtlenségeknek a mérséklését elősegítő folyamatok és beavatkozások összessége.

A *Sociology of Ireland* (Tovey–Share 2000) azon kevés munkák egyike, amely egy nemzet társadalmi viszonyainak a leírására vállalkozott. A gazdag írországi kutatási hagyományokat felhasználva ad olyan elemzést, amely nem csupán az egyenlőtlenség és a szegénység eloszlásának a mérését és kifejezését szolgálja, hanem a társadalomfejlődés dinamikájának és a kulturális viszonyok erősödő társadalomszervező szerepének a megértését is. Az osztályviszonyok elemzésének a kulcsfogalmai az érdekek, az osztályharc és az osztálytudat, és azoknak a kulturális megegyezéseknek és értékeknek a kontrollja, amelyek segítik az osztályok reprodukcióját vagy visszafogják és akadályozzák az osztályképződést és a társadalmi mobilitást. A társadalmi integráció az ír elemzésben elég egyértelműen az osztályviszonyok érvényesülésének a mechanizmusait jelenti a vagyoni,

tulajdoni, jövedelmi és kulturális területeken. A kötet számol azzal is, hogy a globalizáció ellenére és/vagy következményeként a kultúra integratív funkciói erősödtek fel az ezredforduló ír társadalmában.

A brit társadalomtudósok egy csoportja több mint két évtizede az *osztályelemzés újraértelmezésével* kísérletezik (Crompton 1993, és Crompton et al. 2000). Érvelésük szerint az osztály fogalmai és a rétegződés modellek továbbra is a társadalmi egyenlőtlenségek és társadalmi változások elemzésének fontos elméleti keretét jelentik – például a társadalom osztálytérképének a megállapításakor, a szegénység és az underclass, a középosztályosodás, a hagyományos munkásosztály felbomlásának és a felsőbb osztályoknak a leírásakor. Az osztályelemzés megújításához az osztály és a rétegződés többdimenziós felfogását, a termelés, a fogyasztás és az elosztás posztmodern elméleteket is hasznosító elemzését, az alkalmazott módszerek és teóriák pluralizmusának az elfogadását javasolják, azzal érvelve, hogy az osztály és rétegszerveződés olyan sok társadalmi szinten és dimenzióban történik, hogy az egyéni cselekvéseknek a társadalomszerkezethez kapcsolódását egyetlen magyarázó elv szerint nem lehet megérteni. Devine és Savage (2000) szerint az osztály és rétegződés politikai gazdaságtanra alapozott kidolgozása szükséges. Értelmezésük szerint az osztály alapú elemzések központjába a kultúra és gazdaság közötti közvetítések kerültek. Ez utóbbi kutatására nyílt az osztályelemzés megújítását szorgalmazó szellemi műhely képviselőinek lehetősége 2011-ben, amikor 161.000 internetes kérdőív feldolgozását követően 1026 fővel készíthettek kérdőíves interjúkat a brit társadalom új osztálymodelljéről (Savage et al. 2013). A kísérlet rendkívül tanulságos a társadalmi integráció kutatás számára is. A brit projektnek számos módszertani újítása, és talán ebből következően gyengesége van, kezdve az internetes kérdőívre történő válaszadás esetlegességétől a konkrét kérdésekig. A kísérlet valóban fontos tanulságait mindezen módszertani kétkedések nem befolyásolják. A kutatás kinyilvánítottan szembeszállt az EGP és a neo-marxista osztálymodellekkel és Bourdieu-re hivatkozva, a hagyományos egyenlőtlenségi dimenziók és a (kulturális) fogyasztás ötvözésével többdimenziós, a kulturális tőkefajtákat és a társadalmi kapcsolatokat is magukba foglaló osztálymodell felállítását ígérte. Az elemző munka során különösen a kulturális fogyasztás kapott nagyobb figyelmet. A brit társadalom osztálytérképének a megrajzolása és elemzése azonban csak részben igazolja a várakozásokat. Nem lehet véletlen, hogy a tanulmány címe („*A new model of social class?*”) kérdőjellel zárul. A tanulmány összegzése szerint sikerült kimutatni a társadalmi egyenlőtlenségek polarizálódását, a hagyományos középosztályok és a munkásság fragmentálódását, az elit és egy állandó létbizonytalanságban élő osztály formálódását, valamint egy mélyebb foglalkozási és iskolázottsági rétegződést. Mindezek nem jelentik sem az EGP modellt, sem a neo-marxisták társadalmi egyenlőtlenség elemzésének a meghaladását. A megnevezett hét társadalmi osztály⁵ változásában nem hoz gyökeresen új társadalommodellt. Az osztályok azonosítása és megnevezése végül is a munka és foglalkozásviszonyok alapján történik. A kulturális tőke, fogyasztás és a kapcsolatok ugyan megjelennek az osztályok leírásánál, de csupán mint a foglalkozási és tulajdoni osztály-meghatározók kiegészítői. És végül: a létrehozott osztálymodell nem többdimenziós, hanem hierarchikus modell, ami teljeséggel ellentmond az osztályelemző szellemi műhely és a két kutatásvezető korábbi munkáinak és e kutatás célkitűzéseinek is.

Az elterjedt osztály és rétegződésmodellek kevésbé veszik figyelembe, hogy az egyéni pozíció nem csupán az általában vett foglalkozási vagy más egyéni pozíciót jellemző strukturális mutató függvénye, hanem

⁵ A hét osztály: *elite, established middle class, technical middle class, new affluent workers, traditional working class, emergent service workers, precariat.*

azoknak a szabályozási és szervezeti folyamatoknak is, amelyek meghatározzák az elérhető erőforrások körét. Így annak megértéséhez, hogy egy társadalom hogyan és miképpen szerveződik, elengedhetetlen ezeknek a folyamatoknak – magyarán az elosztás és újraelosztás – lényeges elemeinek megértése is. Ezek szerint az integrációs mechanizmusokat és hatásukat hiábavaló a hagyományos módokon és módszerekkel keresni és szükség van arra, hogy olyan integrációs alapfogalmakat (újra)értelmezzünk, mint az állam, a redistribúció, a piac és hatalom kérdéskörei.

A redistribúció nagyságának, jellegének és szerkezetének a megítélése a kilencvenes évek elejétől szerteágazó kutatások tárgya. A megnövekedett érdeklődés önmagában is jelzi, hogy nyilvánvalóan teljesen új elosztási/újraelosztási rendszer jött létre. Ráadásul ez a rendszer gyorsan, akár a választási ciklusok között is nagymértékben változott, változhat. Az új redistribúciós/disztribúciós modell sajátosságainak és – ami a kutatásunk szempontjai szerint elsődleges – társadalmi hatásának megítélése és értékelése meglehetősen diffúz a szakirodalomban. A társadalmi integrációra vonatkozó kutatásunk egyik kitüntetett területe éppen ezért szükségszerűen a kiemelkedő jelentőségű állam/redistribúció/piac problémakör. Az elemzést jelentősen megnehezítik a magyarországi redistribúció elemeinek és szerkezetének gyakori és parlamenti/politikai ciklusoktól függő változásai, az európai redistribúciós rendszerek és modellek nehezen követhető és modell szintű elemzést szinte lehetetlenné tevő folyamatos átalakulása, valamint az a tény, hogy az elemzések elsősorban a hazai redistribúció egyes részterületeire és módszertani kérdésekre (pl. mérés, új módszerek) irányulnak.

A redistribúció a magyar társadalom egyik legfontosabb integráló és dezintegráló mechanizmusa. Hogy a központi állami redistribúció új szervezeti keretek közt a pártállam lebontását követően is újjáéledt, azt már a kilencvenes évek elejétől jelezték az elemzések (Voszka 1994, Szelényi et al. 1998). Voszka (1994) szerint az állami intézmények domináns részvétele a helyi, mikro-döntésekben, a közvetlen támogatások rendszerének folyamatossága, az állami tulajdonú vállalatok előnyben részesítése következtében a redistribúció a gazdaság minden szektorában és tulajdoni formájában tetten érhető.

A közgazdasági irodalom (különösen a 2002 utáni időszakra vonatkozóan) a rendszerváltást követő társadalmi konfliktusok kezelésére alkalmazott szociális kiadásokat nevezte meg az újjáéledt állami redistribúció okaként (Bélyácz 2007, 2008, Benedek–Firle–Scharle 2006, Szemere–P. Kiss 2011), amelyet a gazdasági növekedés egyik akadályának tartott. Szalai Júlia (2007) könyve pontosan elemezte az állami (túl)elosztás meghatározásáért zajló társadalmi és politikai csaták természetét, aminek a tétjét többek között az is emeli, hogy a lakosságban, különösen az alsóbb jövedelmi kategóriákban és a kevésbé iskolázottak között, erős igény él az állami újraelosztás iránt (Kolosi–Tóth I. Gy. 2008, Tóth I. Gy. 2008). A hazai redistribúcióval foglalkozó irodalom jellegzetessége, hogy inkább annak egyes területeire (nagyság és mérhetőség, adó, jövedelemelosztás, gazdasági növekedés), nem pedig a modell egészére és annak működésére koncentrálnak. A legtöbb tanulmány, érthető módon, a jóléti újraelosztás rendszerével, a szociálpolitika vonatkozó elemeivel és mindezek társadalmi következményével foglalkozik (csak példaként Ferge 2000, 2008/a, 2008/b Szalai J. 2004, Krémer 2009). Ennek az irodalomnak a sokaságához és részletezettségéhez képest sokkal kisebb számú az újraelosztási rendszer és gazdaságfejlesztés, vagy a területfejlesztés összefüggéseit elemző munka.

Az újraelosztás integratív és dezintegratív funkcióinak leírását tovább nehezíti, hogy az irodalom szerint

(pl. Boltanski–Chiapello 2005, Sjöblom 2006) az ezredforduló utáni európai és hazai elosztási és újraelosztási rendszerek uralkodó formájává a projekt vált (Voszka 2006), ami lényeges változásokat indukál gyakorlatilag a szervezetek és intézmények összes típusában (Czibere 2013). A projekt alapú fejlesztés és támogatás önmagában is mélyreható társadalmi következményekkel, új csoportok és társadalmi egyenlőtlenségek megjelenésével, valamint a projekt alapú fejlesztési forrás-újraelosztás által átrendezett hatalmi kapcsolatrendszerrel jár (Shucksmith 2000, Shortall 2004, Kovách–Kucerova 2006, 2009, Darvas–Ferge 2013). A projektek generálásában, irányításában kulcsszerepet játszó projektosztály (Kovách–Kucerova 2009) tevékenysége átírja a társadalmi tőke elosztásának és felhasználásnak korábbi feltételeit és rendszerét (Füzér 2013/a, 2013/b). A redisztribúció és társadalmi integráció témakör egy további, nehezen túlbecsülhető hatású összetevője a közvetlen állami/hatalmi beavatkozások elosztási és újraelosztási rendje, amely különösen 2010 után vált kiterjedtté és erőteljessé.

A jelenkori újraelosztási rend sajátosságának tartjuk, hogy egy időben több redisztributív/disztributív rendszer működik, amelyek a cél, az eszköz, az eljárási módok, az újraosztott javak, eszmék, erőforrások, az intézményi és társadalmi főszereplők szerint jellegzetes különbségeket mutatnak (Csaba 2013). Ezen társadalmat integráló és dezintegráló újraosztási rendszerek közül a jóléti állam működése és/vagy diszfunkcionalitása a leginkább ismert. A szociális ellátás és szociálpolitika, az egészségügy, az iskolarendszer, a munkaerőpiac szabályozása, az állam adópolitikája, a gazdaság- és területfejlesztés, a lokális újraelosztás, a médiák szabályozása a modern állami redisztribúció legfontosabb területei. A *jóléti újraelosztás* alapfunkciója a társadalmi egyenlőtlenségek kezelése. A második redisztributív rendszer az közfeladatok ellátásában a gazdaság és területfejlesztésben, a közintézmények finanszírozásában gyakorlatilag általánossá vált *projekt alapú újraelosztás*, a kapitalizmus új szelleme (Boltanski–Chiapello 2005). A projektessé tett redisztribúció az Európai Unió egyik alapvető funkciója (Ray 2001), amely szükségszerűen projektessé tette a nemzeti, regionális és helyi újraelosztási módokat is. Az EU fejlesztési és politikai céllal javakat, eszméket, embereket, gyakorlatokat áramoltat. A projekt az uniós rendszerek legitimitásának és az uniós politikák érvényesítésének az eszköze. A projekt, mint a szervezés és menedzsment domináns módja a gazdaság és közigazgatás minden területét átszövi és a fejlesztés sok esetben szinte kizárólagos forrása. A fejlesztési források újraelosztásának ellenőrzése a hatalmi/politikai változások sorozatát idézi elő. A projekt sajátos hatalmi viszonyokba zárja résztvevőit, és a társadalmi újratermelés és az egyenlőtlenségek új formáinak a forrása is lehet. A projekt elvileg piacelvű működési módokhoz rendel forrásokat a gazdaságban és a közigazgatásban, ugyanakkor a parlamenti demokratikus rendszerekben korábban ismeretlen arányban növeli meg a politika (és a politikusok) befolyását a gazdaság fölött. A projekt uniós meghatározása szerint is a külső beavatkozás elsődleges eszköze. A fejlesztési projekt céljairól, kiírásáról és a pályázási egész folyamatáról a politika dönt. A projekt alapú redisztribúció következménye, hogy a politika közvetlenül és intézményesen avatkozik be a gazdaságba és ellenőrizhetetlenül össze is fonódik azzal.⁶

A harmadik típusú elosztási/újraelosztási mód különösen a szocialista rendszerekből kilépő régiókban erős. Az állami tulajdon lebontása, a piaci rendszerek térhódítása kivételes lehetőséget teremtett a tulajdon

⁶ A három redisztribúció típus mellett egy következő elemzésben szükségszerűnek látszik a (pénz)piaci logika szerint képezhető model(lek) végiggondolása is például Wallerstein, Piketty munkái alapján. Ennek elméleti előzményeiről és lehetőségeiről kutatásunk kontextusában Dupcsik–Szabari (2015) tanulmánya közöl fontos összefüggéseket.

közvetlen újra- illetve elosztásához. Míg a jóléti típusú és projektesített redisztribúció elsősorban piaci és kvázi piaci eszközökön keresztül járul hozzá a piacosítható javak, szolgáltatások, koncessziók, hozzáférések, társadalmi tőkék, a tudás és a fejlesztési források újraosztásához, a harmadik típusú elosztási mód fizikai tulajdont, vagyont és tőkésíthető javakat rendel új birtokosokhoz. A stark-i analógiával (Stark 1996) *rekombinánsnak elnevezett redisztribúció* nem gazdasági, hanem elsődlegesen politikai/hatalmi eszközökkel működő (újra)elosztási mód. A rekombináns redisztribúció/disztribúció célja nem az egyenlőtlen helyzetek menedzselése, illetve a speciális célú és funkciójú fejlesztések, növekedés kivitelezése, hanem a tulajdon és a tőkejavak újraosztása piacon kívüli eszközök felhasználásával. A szocialista rezsimek bukása után a rekombináns redisztribúció szükségszerűen tömeges részvétellel járt és idővel reálisan várható volt a leépülése. Ezzel szemben az új EU tagállamokban az ezredfordulót követően a rekombináns redisztribúció sajátos formákban éledt újra. A világgazdaság finanszírozási válságára adott európai válaszok a régi tagállamokban is életre hívták az újraelosztás rekombináns rendszerét vagy legalább is annak egyes elemeit, például a nemzetállamok pénzügyi beavatkozásai során. Úgy tűnik, hogy a rekombináns (re)disztribúció leginkább Magyarországon vált szisztematikusan működtetett rendszeré (Csillag – Szelényi 2015). A három redisztribúciós rendszer minden modern társadalomban jelen van, egymáshoz viszonyított jelentőségük azonban különböző. Társadalomtípusok szerint más kombinációkban, de egyszerre kiegészítő, rivális és egymást gyarmatosító mezők, amelynek a magyarországi mintázata további, összehasonlítható kutatásokat igényel, mint ahogy a redisztribúciós integrációs modellek morfológiai sajátosságai is. Az pedig, hogy melyik milyen szerephez jut, nagyban függ az adott társadalom hálózati jellemzőitől.

Redisztribúciós/disztribúciós módok és hálózatok

A társadalmi integráció kutatásának egy következő lényegi kérdése, hogy milyen integrációs mechanizmusokon (Dupcsik–Szabari 2015) keresztül részesednek a társadalmi aktorok a különböző redisztribúciós/disztribúciós rendszerek és a piac által el- és újraosztott javakból, és hogy e rendszerek hogyan befolyásolják és alakítják magát az integrációt. Ezek a mechanizmusok minden esetben interakciókon alapulnak. Mivel a mögöttes kapcsolatrendszerek a formális eljárások működését is jelentősen befolyásolják, az informális mechanizmusok pedig tulajdonképpen ezeken a kapcsolatrendszereken alapulnak alapulnak, mindenképpen indokolt annak vizsgálata, hogy a társadalmi hálózatok miképpen befolyásolják az elosztás és újraelosztás módjait.

A társadalmi alrendszereket átszövő kapcsolathálózatokat többen vizsgálták már. Burris (2005) és Mizruchi (1992) például azt mutatták be, hogy az üzleti hálózatok meghatározhatják a politikai hálózatok sajátosságait, Stark és Vedres (2012) magyarországi példája szerint pedig ennek a fordítottja is előfordulhat. Az 1990 és 2001 közötti időszakot felölelő, a legnagyobb cégek igazgatótanácsainak összetételére vonatkozó vizsgálatuk szerint folyamatosan nőtt a cégek politikai szempontok alapján történő elkülönülése. A cégek üzleti partnereinek kiválasztását egyre inkább meghatározta, hogy milyen pártokhoz kötődő politikusok voltak az igazgatótanácsi tagok között és emiatt az üzleti hálózatok is reprodukálták és tovább növelték a politikai eredetű polarizálódást. David Stark több munkájában is felhívta a figyelmet az állami- és magántulajdon összefonódásaira és az így kialakuló tulajdonosi hálózatokra. Ezeket a hibrid tulajdonosi formákat nevezte először rekombináns tulajdonnak, (Stark 1996), majd a gondolatot továbbfűzve az így kialakuló tulajdonosi és vállalathálózatokat vizsgálta szerzőtársaival (Stark et al. 2000). Ezekből a vizsgálatokból az derült ki, hogy a jogi szempontból magántulajdonnak minősü-

lő vállalatok előszeretettel használják fel állami forrásokat, valamint, hogy az államnak a rendszerváltás után is jelentős szerepe maradt a vállalati mező szerkezetének alakításában. Egy másik aspektusból vizsgálta a kérdést Csillag és Szelényi (2015), akik három, a poszt-szocialista országokra jellemző elosztási rendszert különböztetnek meg: (1) az elsődlegesen piaci logika által vezérelt, ám neo-patrimoniális mechanizmusokkal kiegészített rendszer⁷, (2) a közjóságok neo-patrimoniális elosztása magánvállalkozók és befektetők számára egy legalis-rationális közjogi rendszer keretei között és (3) a neo-prebendális rendszer, amelyben a korábban már elosztásra került vagyon újraosztása történik hatalmi eszközökkel, azaz ebben az esetben a korábban privatizált vagyonelemek újraállamosításáról és újrakiosztásáról van szó. Csillag és Szelényi szerint Magyarország 2010 után egyre közelebb került ehhez a harmadik, neo-prebendális rendszerhez. A neo-prebendális rendszert a politikai vezetők újabb generációja hozta létre (pl. Vlagyimir Putyin) azokban az országokban, ahol a demokrácia gyenge lábakon áll és a választásokkal szerzett legitimitációt a hatalom kevésnek tartja, ezért a vagyon újraelosztásának célja a politikai támogatás biztosítása.

A politika nem csak a szervezeti, hanem a személyes, interperszonális hálózatokat is jelentősen befolyásolhatja. Angelusz és Tardos (2011) tanulmánya 2003-as és 2008-as adatok összehasonlításával mutatta be, hogy a politikai hovatartozás egyre nagyobb szerepet játszik a személyes ismerősök, barátok kiválasztásában – legalábbis a politikailag elkötelezettek táborában. Ehhez azonban fontos adalékot jelent Baldassari (2011) kutatása, ami szerint a politikai polarizáció alapvetően csoportszinten alakul ki.

Ezek a vizsgálatok azért lényegesek, mert nem önmagukban valónak tekintik az interperszonális vagy szervezeti hálózatokat, hanem egymással összefüggésben vizsgálják az egyéni és csoportszinteket, illetve akár a társadalmi alrendszerek szintjeit. Ezzel pedig jól illusztrálják, hogy a rétegződéskutatásban is megjelenő interperszonális hálózatok valójában szervezeti hálózatokat is jelölnek, melyek megértésén keresztül az alrendszerek kapcsolódási pontjaihoz és módjaihoz is eljuthatunk. A társadalmi integráció vizsgálatában az interperszonális, a társadalmi struktúrát képező kötések és az elosztási, újraelosztási rendszerek közötti kapcsolatok lényegesek. Az üzleti és politikai hálózatok vagy a civil szervezetek és az állam kapcsolatainak jellemzőit tágabb kontextusban értelmezve kutatási kérdésünk így az, hogy a szervezeti, gazdasági újraelosztási mechanizmusokat milyen módon befolyásolhatják az interperszonális kapcsolathálózatok.

A struktúrakutatásban a társadalmi státuszt jelző indikátorok mögött leginkább olyan erőforrások állnak, amelyeknek az egyén nem kizárólagos tulajdonosa, azokkal nem rendelkezhet önállóan, így elérésük és mozgósításuk csakis kapcsolatokon keresztül lehetséges. Nan Lin (1999) ezeket társadalmi erőforrásoknak nevezi.⁸ Lin ugyan beszél személyes erőforrásokról is – amelyekkel az egyén szabadon rendelkezhet –, ugyanakkor a társadalmi státusz megtartásához és a felemelkedéshez szükséges erőforrások zöme társadalmi erőforrás. Még

7 A patrimonializmus a szerzők szerint tulajdonképpen minden poszt-szocialista országban megjelenik a viszonylag gyors privatizáció sajátosságai miatt: a helyi vállalkozók a tőkehiány miatt nem tudják állami/politikai szereplők segítségével megszerezni a privatizálandó tulajdont, míg a külföldi vállalatok ugyan rendelkeznek a megfelelő mennyiségű tőkével, ugyanakkor nincs pontos információjuk arról, milyen vagyonelemeket érdemes megvásárolni. (Csillag–Szelényi 2015)

8 Lin más munkáiban előszeretettel alkalmazza a társadalmi tőke kifejezést. Ebben a cikkében azonban megjegyzi, hogy a társadalmi tőke koncepciók közös eleme tulajdonképpen az, hogy a kapcsolatokon keresztül elérhető javakról van szó. Ugyanakkor az sem teljesen világos, hogy a „tőke” kifejezés pontosan leírja-e javak használati módjait (ld. Angelusz 2010), így ebben a cikkben a társadalmi erőforrás kifejezést használjuk.

a leginkább egyértelműen személyes erőforrásnak tűnő vagyon forrása is valójában a kapcsolatrendszerünk: a rendelkezésünkre álló anyagi erőforrások legtöbbször fizetésünkéből, vagy a kapcsolataink révén szerzett vagyonelemekből állnak. A fizetés forrása a munkaviszony, amely valójában nem csupán az egyén attribútuma, hanem szervezeti kapcsolódások bonyolult rendszerét jelenti: a saját munkánk ellátásához rendszerint mások munkájára vagyunk utalva. A Bourdieu (2000) által külön tőkefajtnak tekintett kulturális tőke elsajátítása, majd értéke valójában szintén erősen függ a kapcsolatrendszeinktől (tudjuk-e melyik iskolába érdemes beiratkozni, mennyire támogatja a különböző tudáselemek elsajátítását a társas környezet, mennyire értékeli a környezetünk az így megszerzett tudást).

A redisztribúción és piaci akciókon keresztül megszerezhető erőforrások jelentős része szintén ilyen társadalmi erőforrás, hiszen olyan közjavak elosztása történik, amelyeket definíciószerűen senki sem birtokol teljes egészében. A rekombináns redisztribúció és disztribúció, a közjavak pusztán hatalomtechnikai szempontokat követő elosztása esetén talán az is egyértelmű, hogy ezekhez az erőforrásokhoz a kapcsolatokon keresztül vezet az út. A projekt alapú redisztribúció esetén – ha a nagyobb projektek lebonyolításához és megszerzéséhez szükséges lobbitevékenységtől el is tekintünk – a megfelelő információk megszerzése, a projekthez szükséges eszközök és tudás megszervezése ilyen kapcsolati erőforrásokat igényel (Csurgó–Kovách–Kucerova 2008). A jóléti újraelosztás esetén pedig feltehetően nem csupán egy adott típusú erőforráshoz való hozzáférés, hanem annak minősége (például az egészségügyi ellátás esetében) lehet a kapcsolatok függvénye (Maulik et al. 2009).⁹

Lin (1999) elsősorban a társadalmi mobilitás kérdéskörét tárgyalva alkalmazza a társadalmi erőforrások fogalmát. Tételeiből azonban véleményünk szerint az is következhet, hogy a társadalom kapcsolathálózati szerveződése tulajdonképpen azt is meghatározza, hogy ki mennyire képes részt venni a redisztribúciós és elosztási folyamatokban, milyen módon és mértékben jut hozzá az erőforrásokhoz. Még tágabb kontextusban ez azt jelentheti, hogy egy társadalom kapcsolathálózatai, e kapcsolathálózatok szerkezete befolyással lehet arra, hogy az egyes redisztribúciós típusoknak és piaci működésformáknak mekkora szerepe egy társadalom újra- és elosztási folyamataiban. A fragmentált hálózatok például könnyen kedvezhetnek a rekombináns redisztribúció elterjedésének, hiszen gyengék azok a társadalmi csoportok és alrendszerek közötti kapcsolódások, amelyek az ellenőrzési mechanizmusok működéséhez szükségesek.

Társadalmi hálózatok és struktúrakutatás

A hálózatkutatás két szempontból is a foglalkozás alapú struktúra- és rétegződéskutatás ellenpontját képezheti: Egyrészt egyértelműen többdimenziós és nem hierarchikus módon konstruálja meg a társadalom rendszerét, másrészt a foglalkozás alapú besorolással szemben inkább az informális kötődéseket és nem az intézményekhez való viszonyt hangsúlyozza.

Míg az egyenlőtlenségkutatás egy külső jellemző (a munkaerőpiaci státusz, foglalkozás) alapján csoportosít, addig a hálózati modellt a kapcsolatok szerinti szerveződésre építve „valódi” csoportokat keres. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a válaszadók osztályozása három szempont alapján történhet:

---

⁹ Persze a szociális ellátás különböző formáival kapcsolatban sokszor a jogosultak információval való ellátottságán vagy kapcsolatlemtől képességén múlhat, hogy tudomást szereznek-e az adott ellátásról és az igénybevétel mikéntjéről.

a. A foglalkozás alapú rétegződésvizsgálatokhoz hasonlóan olyan csoportokat definiálunk, amelyek tagjai ugyan nem feltétlenül állnak kapcsolatban egymással, de egy konkrét csoporthoz, szervezethez, intézményhez kötődnek. Laumann és munkatársai (1989) elsősorban a nagyobb társadalmi csoportokat említik (társadalmi réteg, etnikai csoport), de akár szervezeti tagságra is gondolhatunk (Marin–Wellman 2011; Pichler–Wallace 2009).

b. A csoportokat a tagok között létrejövő interperszonális kapcsolatok hozzák létre és alakítják. Ez azt jelenti, hogy a csoportokat bizonyos típusú relációkban való részvétel (Laumann et al. 1989) szerint határozzuk meg, illetve az alapján különítjük el, hogy a csoport tagjai közötti kapcsolat sűrűbb, mint a csoporton kívül eső hálózati szereplőkkel lévő kötések.

c. Az egyes szereplők egocentrikus kapcsolathálózatának jellemzői (méret, heterogenitás stb.) alapján történő osztályozás.

Laumann és munkatársai (1989) az első pozíció vagy reputáció alapú¹⁰, a másodikat pedig kapcsolat alapú megközelítésnek nevezi. Bár az első a gyakoribb a struktúrakutatásban, a második sem ismeretlen. A harmadik típus leginkább Burt és Lin munkái nyomán vált hangsúlyossá (ld. például Burt 1977; Lin–Fu – Hsung 2001). Ez a típus az egyes szereplőket azáltal sorolja csoportokba, hogy mennyire hasonlóak a kapcsolataik (strukturális ekvivalencia), vagy pedig a kapcsolatok mennyisége és minősége alapján számolt presztízsmutatók alapján. A külső attribútumok (például az iskolai végzettség) szerepe mindhárom esetben másodlagossá válik azzal, hogy empirikusan eldöntendő kérdéssé válik, hogy az attribútum alapú osztályozás mennyire függ össze a kapcsolat alapú csoportképzés eredményeivel.

Egy további előny, hogy a kapcsolatokon keresztül feltárt struktúrában nem csak a társadalom különböző csoportjainak hierarchikus, hanem vertikális szerveződése, térképe is megrajzolható, hiszen elképzelhető, hogy különböző társadalmi csoportok, bár hasonló presztízzsel, végzettséggel anyagi erőforrásokkal rendelkeznek, mégis elkülönülnek egymástól (Marin–Wellman 2011).

Végül, ez a módszer arra is lehetőséget ad, hogy az egymástól elkülönülő társadalmi csoportok közötti kapcsolatokról (Angelusz–Tardos 1991c; Laumann–Pappi 1991), és e kapcsolatok a mobilitásban betöltött szerepéről képet kaphassunk (Lin 1991, 1999).

A hálózat kutatás másik jellegzetessége a klasszikus egyenlőtlenségkutatáshoz képest, hogy az osztályozás végeredményben az informális, személyközi kapcsolódásokat, illetve azok lehetőségét vagy hiányát jeleníti meg. Ezzel szemben a foglalkozáson alapuló besorolások a válaszadók nagy intézményrendszerekhez való kapcsolódásából indulnak ki. Ennek alapkérdése, hogy valaki egyáltalán „benn van-e” a munkaerőpiacon vagy sem, részesül-e valamilyen szociális ellátásban vagy sem, vagy éppen milyen típusú iskolába járt.

A két irányzat között természetesen létezik kapcsolat vagy átjárás. Rendszerint mindkét szempontot, a foglalkozást közvetlenebbül anyagi, míg a kapcsolatokat kapcsolati vagy társadalmi erőforrásként értelmezik. Ezek együttesen más tényezőkkel kiegészítve vagy egymás között konvertálhatóan járulnak hozzá az egyén tár-

¹⁰ Reputációs abban az esetben, ha a csoporttagságot valamilyen hozzáértő, befolyásos csoporttag stb. véleménye alapján állapítjuk meg.

sadalomban elfoglalt pozíciójának eléréséhez (Angelusz–Tardos 2006).

Egy másik kapcsolódási lehetőség a foglalkozási miliőkön alapuló csoportképzés, amikor a kapcsolatokon keresztül a foglalkozási csoportok közötti interakciókat keressük (Tardos 2008). Néhány esetben a hálózati megközelítés inkább módszertani kiegészítést jelent más, például a fogyasztási csoportokon alapuló rétegződés-vizsgálatokhoz (Katz-Gerro–Talmud 2005).

Ugyanakkor ezek a kapcsolódási pontok, kísérletek csupán implicit feltételezik a szervezetek és az informális kapcsolathálózatok kölcsönös függését és egymásra hatását. Az elemzésekben a két tényező kapcsolata leginkább makro jelleggel jelenik meg – azaz például megállapíthatjuk, hogy az 1990-es évek közepéhez képest a kétezres években a két erőforrás egyre szorosabban összefügg egymással (Angelusz – Tardos 1998). A kapcsolathálózati megközelítés egyre növekvő népszerűsége ellenére kevesebb kísérlet történt az olyan mechanizmusok elemzésére, amelyeken keresztül a kapcsolathálózatok befolyásolják az elosztási és újraelosztási formák kialakulását és működését, illetve fordítva, a redisztribúció/disztribúció és a kapcsolathálózatok jellemzőit.

Amennyiben mégis történtek ilyen kísérletek, ezek érdekes módon elsősorban a redisztribúció patológiáit igyekeznek kapcsolathálózati vizsgálatokkal és terminusokkal is magyarázni. Hellman és munkatársai (2000) a kelet-európai átalakulások kapcsán foglalkoznak azzal, hogy a cégek milyen kapcsolatot alakítanak ki az állammal és hogyan próbálják befolyásolni annak működését úgy, hogy az a saját érdekeiket segítse. A szerzők több korrupció típusról írnak. Az adminisztratív korrupció a szabályok alkalmazásának befolyásolására irányuló „szokásos”, a hivatalnokok lefizetésével járó korrupció. A „befolyásolás” már inkább a játékszabályokat próbálja alakítani, de konkrét fizetség nélkül. A „*state capture*” állapotában pedig a cégek fizetséget ajánlanak a politikusoknak és hivatalnokoknak azért, hogy olyan jogszabályokat hozzanak, amelyek a cégek számára teremtenek kedvező helyzetet. Míg a „befolyásolás” képessége az állammal kialakított régi és jó kapcsolatnak köszönhető, addig a „*state capture*” módszereit alkalmazó cégek rendszerint a piac új szereplői közül kerülnek ki, akik a befolyásolási képesség alapjául szolgáló kapcsolat hiányát próbálják pótolni az állami szereplők foglyul ejtésével.

Hellman és munkatársai (2000) Magyarországot még az alacsony korrupciós kockázatú országokba sorolták, míg az utóbbi években a Transparency International elemzése szerint Magyarországon rendszerszintűvé vált a „*state capture*” állapota. (Burai-Hack 2011)

Jancsics és Jávor (2012) az informális kapcsolatok magyar gazdaságban betöltött szerepére emlékeztetnek. A 2000-es években a korrupció egyre nagyobb mértékűvé vált, aminek Jancsicsék szerint az egyik oka a nemzetközi összehasonlításban is magas redisztribúciós arány. A növekvő korrupciót pedig olyan professzionalizált hálózatok teszik lehetővé, amelyeket állami és gazdasági szereplők közösen hoznak létre. Ezekben a hálózatokban jól elkülöníthető szerepek és alhálózatok találhatóak, a következő funkciókkal: a pénzforrást jelentő „fejőstehén”, a külső és belső kontrollmechanizmusokat kikapcsoló „*switchman*”, az illegális profit kinyerésére szakosodott szereplők illetve a hálózat tagjait összekötő „bróker”, és az irányító funkciót betöltő „vállalkozó”.

A korrupciós hálózatok elsősorban olyan személyekből (és szervezetekből) állnak, akik jelentős szervezeti erőforrásokhoz férnek hozzá, hiszen ezeket az erőforrásokat bocsájtják áruba vagy használják a saját céljaikra. Ezek az erőforrások nem mindig pénzt jelentenek, hanem tulajdonosi jogokat, hozzáférést különböző alapok-

hoz vagy fejlesztési forrásokhoz.

A szerzők a korrupciós hálózatok négy típusát különítik el: a „kannibál” hálózatokat, ahol a fejestehen és a többi szereplő is egy szervezeten belül van, így ezek a hálózatok előbb-utóbb „felfalhatják” az adott szervezetet. A „parazita” hálózatok esetén a korrupciós hálózat szereplőinek célja, hogy közösen találjanak egy külső fejestehenet és egy komplex hálózaton keresztül nyerjenek ki minél több extra-profitot, minél hosszabb időszakon keresztül. A korrupciós hálózat nem tudja teljesen átvenni a szervezet irányítását, hanem igyekszik rejtve maradni. A „kizsákmányoló” jellegű hálózatokban a kizsákmányolt szereplők alárendelt vállalkozók. Ezek azok a projektekben jellemzők, amikor a kormányzati szereplő képes kényszeríteni a vállalkozókat, hogy fizessenek vissza a megnyert pályázati illetve projektpénzből. A negyedik típust a „monopolisztikus” hálózatok alkotják, amelyekben politikai és gazdasági elit a szabályozás manipulációján keresztül hoz létre belső kvázi-piacokat, ahol jelentős előnyöket élvez (Jancsics–Jávor 2012).

A korrupciókutatások tehát – főképp a rekombináns tulajdonok tulajdonosi hálózatait és neo-patrimoniális, illetve neo-prebendális elosztási rendszerek sajátosságait szem előtt tartva – tulajdonképpen informális (re) disztribúciós hálózatokat fednek fel. Kevesebb kísérlet történik ugyanakkor a redisztribúció informális kapcsolathálózatokra gyakorolt hatásának megértésére. Aligha lehet kérdéses például, hogy az infrastrukturális beruházások jelentősen alakíthatják az egyes települések és régiók közötti kapcsolatokat, az iskolarendszer szelektivitásának mértéke pedig jelentősen befolyásolja a kialakuló mikro- és makrohálózatok heterogenitását. A redisztribúció értékválasztásai, formái, egyes intézményei jelentős mértékben járulhatnak hozzá a különböző szintű hálózati tulajdonságok meghatározásához.

Az integrációs kutatás számára a kérdés az, hogy ez a két, kölcsönösen egymást alakító folyamat milyen mechanizmusokon keresztül történik. A továbbiakban ezért bemutatjuk, hogy két, egyébként a kapcsolathálózatok kutatásában régóta vizsgált jelenség, az erős és gyenge kapcsolatok hatásai, illetve a brókerek jelenléte hogyan kapcsolódhat a redisztribúciós folyamatokhoz.

Erős és gyenge kapcsolatok, hálózati szerkezetek és integrációs mechanizmusok

A társas kapcsolatok, kapcsolathálózatok talán leggyakrabban hivatkozott integrációs mechanizmusai a gyenge és erős kötések hatásaihoz kapcsolódnak. Ugyan a kötéstípusokhoz kapcsolódó mechanizmusok interperszonálisak, és az egyén, illetve közvetlen környezete (családja, barátai, ismerősei) révén fejtik ki hatásukat, mégis egyértelműen fontos rendszerszintű következményekkel járnak és befolyásolják a társadalmi intézmények működését. Itt röviden bemutatjuk a kétféle kapcsolattípust, majd a csoportkohézió és a brókerek témáin keresztül bemutatjuk, milyen hatással lehetnek a hálózatok az elosztási folyamatokra.

A kétféle kapcsolattípust rendszerint két elv mentén különítik el egymástól:

1. A kapcsolat időbeli intenzitása: az egyik elv a két fél érintkezésének gyakorisága. Ezt az elvet alkalmazta például Granovetter híres munkájában (Granovetter 1973). Erős kapcsolatnak tekintette azokat, amelyekben legalább hetente kétszer érintkeznek egymással a felek, kifejezetten gyengének pedig azokat, amelyek maximum évi egy érintkezéssel járnak.

2. A kapcsolat tartalma, funkciója: egy másik lehetőség a kapcsolatok tartalma szerinti elkülönítés. Rendszerint az erős érzelmi (rokoni és közeli baráti) kapcsolatokat sorolják az erős, míg a munkatársak, tágabb ismeretségi körbe tartozókat sorolják a gyenge kapcsolatokhoz. Ennek egyik változata, amikor a kapcsolatokat a szerint különítik el, hogy azok egy vagy több funkciót hordoznak-e. Erős kapcsolatok azok, amelyeknek több funkciójuk is van (például egyszerre jelentenek segítségnyújtást valamilyen baj esetén és partnert a szórakozáshoz), míg gyenge kapcsolatok az inkább egyfunkciós kapcsolatok lehetnek. Persze a funkciók eleve magukban hordoznak bizonyos erősséget. A személyes problémák megoldásában is szerepet játszó kapcsolatok erősebbek, mélyebbek, így más területeken is megjelennek, mint a pusztán szórakozásra „használt” társak. Leggyakrabban a kapcsolat funkciója mentén történő elkülönítést alkalmazzák a hazai kapcsolatháló-kutatások is (Albert–Dávid 2012; Angelusz–Tardos 1991b, 1998; Utasi 1991).

A két elv mentén meghatározott kapcsolatok sokszor egybeesnek egymással, de nem feltétlenül. A családi vagy baráti kapcsolatok akkor is erősek maradhatnak, ha ritkábban jelentenek személyes találkozást vagy kommunikációt – bár a mobiltelefon és internetes kommunikáció ezen feltehetően sokat változtatott – míg például a munkatársainkkal sokszor találkozunk, de nem feltétlenül alakul ki velük mélyebb, többfunkciós kapcsolat.

Csoportkohézió versus áthidaló kötések

A csoportkohézió és a társadalmi csoportok zártsága vagy nyitottsága talán az egyik legfontosabb kérdés. Az egymástól erősen elkülönülő társadalmi csoportok nagymértékű egyenlőtlenséget feltételeznek, hiszen teljesen más erőforrásokhoz férnek hozzá a különböző társadalmi szegmensek. Emellett az erősen fragmentált társadalom a társadalmi látásviszonyokat is rontja, lehetővé téve egymással erősen szembenálló identitások, eltérő világképek kialakulását és természetesen a nyilvánosság korlátozását is. Ezek a társadalmak jellemzően az erős kötések alapuló csoportokat részesítik előnyben, ami rendszerint együtt jár azzal is, hogy a formális intézményekbe vetett bizalom alacsony, a családi kötődéseket pedig felülértékelik. Ez vezet az amorális familizmus kialakulásához, amelyben a családtagok a társadalmi normákkal is szembemenő segítése, előnyben részesítése is elfogadottá vélik (ld. Dupcsik – Tóth 2008).

Csoportszinten az erős kapcsolatok elsősorban a csoportkohézió kialakításában és fenntartásában játszanak szerepet. Minél több az ilyen erős kapcsolat, feltehetően annál erősebb lesz a csoport kontrollja a tagok felett, és annál erősebb lehet a csoport normarendszere is. Ugyanakkor az erős kötések a csoport klikkesedése és bezáródása irányában hatnak. Ennek elsődleges mechanizmusa az erős kapcsolatok tranzitív jellege: amennyiben *A* aktor két másikkal (*B* és *C* aktor) erős kapcsolatot alakít ki, nagy valószínűséggel ez utóbbiak is megismerkednek egymással. Minél erősebb *A* és *B*, illetve *A* és *C* között a kapcsolat, *B* és *C* között annál nagyobb valószínűséggel jön létre az ismeretség (Granovetter, 1973, 1983). Így erős kapcsolatokon alapuló zárt triádok jönnek létre, amelyek végeredményben a csoport kohéziójának növekedéshez, de egyben klikkesedéshez és a csoport bezáródásához vezetnek. Mérei (2003) ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a zárt alakzatok a véleményképződés színterei, azaz ezek nélkül nehezen alakul ki olyan norma, amely később a csoportot meghatározó identitás és működés alapja lehet.

A kapcsolathálókat homogenizáló hatása van a gyakran megfigyelt hasonlósági elvnek is, azaz annak, hogy egy aktor rendszerint hozzá hasonlót választ közeli barátnak, társnak. (Laumann – Pappi 1991). Elsősorban a települési szegregáció tárgyalásában említik e mechanizmus ellentétpárját, a tőlünk különböző szereplők-től való távolmaradás vagy taszítás jelenségét, ami szintén homogén csoportok létrejöttéhez vezet (Skvoretz 2013).

Az erős kapcsolatok léte és a kohézió, illetve homogén közösségek létrejötte mellett az a kérdés vetődik fel, hogy miként terjednek el az e csoportokban létrejött normák és viselkedésminták. Mérei – ahogy a korábbi szociometriai irodalom alakjai – elsősorban a csoport kohéziós mutatóit és az ún. befolyási övezetek méretét hangsúlyozza, azaz minél behálózottabb egy csoport és a központi zárt alakzat tagjai minél több csoporttagot érnek el közvetlenül – akár erős, akár gyenge, de mindenképpen érzelmi-rokonszenvi jellegű kapcsolatokon keresztül –, annál nagyobb esélye lesz a csoportban kialakult normák gyors elterjedésének (Mérei 2003). Az erős kapcsolatok hitelességük miatt is az információterjedés bázisát jelentik (Friedkin 1982), Weimann (1983) szerint azonban a nagyobb, erős kapcsolatokkal átszőtt, és ezért klikkesedett szervezetekben a gyenge kapcsolatok biztosítják a csoportok közötti információk áramlását, például a pletyka, a normákat erősítő történetek terjedését.

A gyenge kapcsolatok közül azonban nem mindegyik tölti be ezt a szerepet. Granovetter (1973) meghatározta a híd-kapcsolatokat, amelyeknek amellet, hogy gyenge kapcsolatok, meghatározó jellemzője, hogy a feleknek nincs közös ismerősük egymással. A kapcsolat csak akkor töltheti be két csoport összekötésének funkcióját, ha ez a két feltétel teljesül. Azaz vannak olyan csoporton belüli gyenge kapcsolatok is, amelyek nem hídkapcsolatok, ezeknek azonban nincs túl nagy jelentősége, hiszen a meglévő erős kötésekén keresztül gyorsabban terjed az információ. Ebből az is következik, hogy a híd-kapcsolatok elsősorban különböző helyzetű embereket kötnek össze, így nem csupán a szervezeten belüli, hanem az egyes társadalmi csoportok közötti kapcsolatok biztosításában is jelentős a szerepük (ld. Granovetter 1973, Friedman 1982).

A gyenge kapcsolatok több szempontból is kulcsfontosságúnak tűnnek a kiscsoportokat magába foglaló nagyobb struktúra szempontjából:

1. Biztosítják az információk, újdonságok, viselkedésminták terjedésének lehetőségeit (a hirtelen, tömeges diffúziót is lehetővé tévő tömegmédiá eszközei mellett).
2. Stabilizálják a nagyobb rendszereket. Az egymástól elkülönülő kiscsoportok kommunikáció hiányában egymástól egyre különbözőkké válnak, a gyenge kapcsolatok azonban összekötik ezeket a különböző csoportokat, és biztosítják az ezt ellensúlyozó információáramlás lehetőségét, így végső soron nagycsoportok, vagy a teljes struktúra bizonyos értékek, minták mentén történő homogenizációjához vezethetnek. A csoportközi kapcsolatok létrejöhetnek erős kapcsolatokon keresztül is, Laumann (2006) például a különböző csoportokba tartozók baráti kapcsolatait vizsgálta. A gyenge kapcsolatok hipotézise azonban azt sugallja, hogy elsősorban a gyenge kapcsolatok lehetnek igazán hatásosak a különböző társadalmi csoportok összekötésében. A társadalmi struktúra alakulásában elsősorban a presztízsvel fontos megemlítenünk. Az emberek sokszor arra törekednek, hogy maguknál magasabb státuszú csoportba tartozókkal alakítsanak ki kapcsolatokat. A presztízsvel érvényesülése az 1980-as évek Magyarországon is

kimutatható volt (Angelusz – Tardos 1991c). A gyenge kötések nagycsoportokon belüli homogenizációs, milióképző szerepéről szintén Angelusz Róbert és Tardos Róbert fogalmazott meg elméleti tipológiát, amelyben nem csupán a nagycsoportok közötti, hanem azokon belüli összekötő, identitásképző szerepet is tulajdonítottak a gyenge kapcsolatoknak. A fentiekben megfogalmazott jellemzői alapján a kutatók elsősorban a gyenge kapcsolatok heterofil jellegére koncentráltak. Angeluszék azonban a homofil, hasonló szereplők között létrejövő gyenge kapcsolatoknak tulajdonítanak identitásképző szerepet egy látens társadalmi nagycsoport kialakulásában (Angelusz–Tardos 2006).¹¹

3. Segítik a békés konfliktusmegoldást, illetve növelik a különböző csoportok érdekérvényesítésének hatékonyságát. Több tanulmány mutatta meg, hogy ha egy, az érdekeit érvényesíteni szándékozó csoport tagjai (pl. diákok, munkások) a döntéshozók csoportjának tagjaihoz vezető gyenge kapcsolatokkal rendelkeznek, akkor nagyobb az esélye a sikerességnek, mintha az érdekérvényesítő csoportok és a döntéshozók között egyáltalán nincsenek, ilyen kapcsolatok (Granovetter 1983, McCarthy–Zald 1977).

A hálózatok és a politikai vagy közéleti részvétel egyébként is kölcsönösen hatnak egymásra. Míg a nagyobb méretű egocentrikus kapcsolatháló valószínűsíti a részvételt különböző civil szervezetekben vagy társadalmi mozgalmakban, addig a részvétel e formái új kapcsolatokat is hoznak létre (Diani 2003, Diani – McAdam 2003).

4. Fontos szerepet játszanak a szervezetépítésben és mobilizációban. Rendszerint azok a szervezetek válnak sikeressé, amelyek nem pusztán a szoros barátságokra vagy rokoni kapcsolatokra épülnek, hanem ahol a toborzásban, rekrutációban a gyenge kapcsolatok is szerepet játszanak. Az így a létrejövő szervezet több csoportot köt össze egymással, és nagyobb erőforrások állnak a rendelkezésére. A tiltakozások során ugyanez a mechanizmus vezet ahhoz is, hogy a gyenge kapcsolatok mentén történő mozgósítás nagyobb sikerrel jár, mint az erős kapcsolatok mentén történő.

Ugyanakkor a gyenge és erős kapcsolatok egyértelműnek tűnő szerepére vonatkozó ismereteket többen is finomították. Hansen (1999) például egy 120 egységből álló szervezetben vizsgálta az egyes egységek közötti kapcsolatokat és azok hatását a projektekre. A gyenge kapcsolatok valóban hasznosnak bizonyultak az adott egységben nem meglévő, a projekteket gyorsító információk beszerzésére, de csak akkor, ha ez a tudás egyszerű volt. A komplex tudás, információk továbbítása sikeresebbnek bizonyult az erős kapcsolatokon keresztül. Angelusz és Tardos (1991a) pedig hazai vizsgálatukon keresztül tárták fel az erős és gyenge kapcsolatok közötti fontos interakciókat: ugyan igazolhatóan látták azt a hipotézist, hogy a gyenge kapcsolatokkal rendelkezők magasabb jövedelemmel rendelkeznek, de ezek hatását az erős kötések felerősítik.

A brókerek szerepe

Az újraelosztás meghatározása esetén sokszor nem a döntéshozók az igazi kulcsszereplők, hanem azok, akik a döntéshozók és a kedvezményezett csoportok között közvetíteni képesek, azaz beemelik egyes csoportok érdekeit a döntéshozatali mechanizmusba, vagy képesek a döntéshozó érdekei szerint alakítani az elosztás

¹¹ Ezt a tipológiát ugyan nem kapcsolják össze explicit módon a „Kulturális-interakciós rétegződésvizsgálatban”, majd Tardos Róbert által 2008-ban megfogalmazott miliótipológiával, aminek alapjául elsősorban a gyenge kapcsolatok mérését célzó kérdésekből származó adatok szolgáltak (Tardos, 2008).

mechanizmusait. Ezeket a csoportok közötti „strukturális lyukak” áthidalásával erős pozíciókat szerző, információáramlást kontrolláló és erős befolyást gyakorló összekötőket nevezi brókernek a hálózati irodalom.

Az erős és gyenge kötések logikáján továbbhaladva, a rendszerszintű integrációban kiemelt szerepet játszanak a híd-kapcsolatok, illetve az ilyen kapcsolatokat működtető szereplők. Ezek szerepére Burt (2001) már a 80-as években utalt. A brókerek jelentőségét pontosan az adja, hogy az egyes hálózati csoportok vagy alhálózatok hajlamosak bezáródni, tagjaik inkább egymással alakítanak ki kapcsolatokat, így strukturális lyukak alakulnak ki a hálózatban. Azok a szereplők, akik ezeket a lyukakat képesek áthidalni, nem csupán összekötik az egyes csoportokat, de kontrollálhatják a csoportok közötti információáramlást és az erőforrások cseréjét is.

A bróker-pozíció többféle is lehet. Gould és Fernandez (1989) elsősorban az alapján különböztet meg különböző típusú brókereket, hogy az adott tranzakciókban résztvevők közül (legalább két szereplő és a bróker) kik tartoznak ugyanabba a csoportba. Amennyiben a közvetítő és a többi szereplő is ugyanakkor a csoportnak a tagja, a közvetítő koordinátori szerepet lát el. Amennyiben a közvetítő egy külső csoporthoz tartozik (de ugyanazon csoport tagjai között közvetít) kozmopolita közvetítőkről van szó. Gouldék szerint ilyenek például a tőzsdei ügynökök.

A kapuőr (*gatekeeper*) és a képviselő vagy szóvivő (*representative*) a kapcsolatba lépő csoportok egyikének a tagja. A kapuőr az, aki eldöntheti, hogy a másik csoportnak hozzáférést ad-e a saját csoportjához, vagy fordítva, a saját csoport tagjainak a külső csoporthoz (pl. összeismerteti a két szervezet azonos területen dolgozó munkatárait, vagy azok csupán rajta keresztül érintkezhetnek). A képviselő funkciója a kapuőrével ellentétben kifejezetten az, hogy kapcsolatba lépjen a csoporton kívüli szereplőkkel. Persze a sikeres kapcsolatfelvétellel a képviselőből könnyen válhat kapuőr. Az utolsó típusnak Gouldék a magyarra nehezen lefordítható „*liaison*” nevet adták. Olyan szereplőkről van szó, akik minden csoport számára külső szereplőnek számítanak.

Ezek a szerepek sokszor kötődnek valamilyen intézményi pozícióhoz is. A szervezetek formális és informális struktúrája sokszor eltér egymástól. Éppen azért van szükség a kapcsolathálózati vizsgálatokra, hogy megismerhessük, milyen formális pozíciókkal járhat együtt a közvetítő szerep.

Tudás és hálózat

A „bróker” a hálózati kutatások központi fogalma, ami különböző csoportokat összekötő hálózati pozíciót jelöl. Egy hálózati szereplő képes brókerré válni a megfelelő készségek birtokában – amely képességek közül a tudás az egyik legfontosabb. A tudás formái, fejlődése és kapcsolódásai egy sor kutatás érdeklődésének a középpontjába kerültek. Tovey (2008) szerint a társadalomtudományok kognitív fordulata tetten érhető a közpolitikában és a társadalomtudományi elméletekben és a kutatások gyakorlatában is, amire példaként a kockázati társadalom elméletét (Beck 1992), Nowotny, Scott és Gibbons (2001) tudomány és a nyilvánosságról szóló könyvét, a tudománykutatások és a tudományozóciológia eseteit említi. A szemléletváltás egyik, Tovey által kiemelt eredménye a tudás egyetemességének és az akadémiai tudás kizárólagosságának a megkérdőjelezése, a szakértői, a laikus tudás, a helyi tudás különvált és külön működő formáinak, valamint a tudás megszerzésének és a tudástranszfer különböző módjainak a hangsúlyozása.

A tudástársadalom víziójának a társadalomfejlődés modelljeként történő elfogadása a közbeszédben

szintén része a kognitív fordulatnak. A tudástársadalom modellje a tudomány alapú, folytonos innovációt feltételezi. A társadalom intézményei, a kapcsolatok és gyakorlatok egyre növekvő arányban szerveződnek a tudás használata, átadása és utánpótlása körül, és a tudásformák egyre inkább kiváltják a politika érdeklődését és támogatását is. A szociológiai kritika szerint a tudástársadalom modell a tudást a tudománnyal és a technológiai szakértelemmel azonosítja, és kevés szerepet tulajdonít a laikus szereplőknek a tudás használatában és utánpótlásában. Beck elméletében a tudás és az új technológia a társadalmi küzdelmek és konfliktusok forrása, mert anélkül terjeszti ki a kockázatokat, hogy megoldásokat ajánlana, és a kulturális értékeket és normákat információkkal helyettesíti. A tudásalapú ipari fejlődés felülkerekedése a természetesen megerősíti a környezeti kockázatokat, és elmélyülnek azok a konfliktusok az ipari társadalmat korábban strukturáló osztályviszonyok körül, amelyek tárgya a legitimációs és hiteles tudás birtoklása és a dolgok meghatározásának a hatalma. A tudásviszonyok egyszersmind hatalmi viszonyok és alapvetően meghatározzák a jelenkor társadalmi integrációját.

Tovey (2008) interpretációjában a tudás előállítása és átadása területén, a tudástermelés társadalmi feltételeinek változásában történtek szignifikáns változások. Gibbons és szerzőtársai nyomán a tudástermelés két módjáról ír. Az első mód a megbízhatónak és objektívnek tartott tudás konvencionális előállítása a társadalmi érdekektől és céloktól elhatárolódó, viszonylagos autonómiában működő tudományos közösségek műhelyeiben. A második mód esetében a tudástermelés sokkal heterogénebb helyszíneken és a tudományos, technológiai és ipari szereplők interakciójában történik. A tudásformák összetettek, átlépi a hagyományos diszciplínák határait és folyamatosan újraértékeli, újradefiniálja a szakértelmet, az illetékességet és a szak tudást. A tudás folytonosan az ipari, társadalmi és hatalmi érdekek, kapcsolatok, probléma és feladat meghatározások szerint formálódik, fogalmazódik és szerveződik meg. Mindez a szakértelem új minőségi kontrollját és a szakértelem kijelölésének új területeit eredményezi. Egy tudáshasználattal foglalkozó elemzés a szakértői, menedzseri, tudományos és helyi, laikus tudás formáit találta meg a fenntarthatósági projektekben, amelyek közül a menedzseri tudás szerzett befolyást a többi tudásforma felett (Bruckmeier–Tovey 2008. A projektsztály elmélete (Kovách–Kucerova 2006, 2009) két, a forrásokért versengő kognitív osztállyal, a hagyományos, spekulatív tudományt termelő tudóstársadalommal és a minden területet átszövő projektekben gyakorlati tudást használó projektsztállyal számol. A két kognitív osztály versengése miatt a projektsztály többek között az akadémiai tudás leértékelésével és újradefiniálásával próbálkozik. A következmény intellektuális válság, amelyet a tudástermelés intézményi káosza és a tudományos tudás esetleges intuicionálizálódása kísérhet. A két osztály a tudáshasználatban domináns szerephez jutó menedzseri tudás képviselővel együtt a társadalmi integráció legfontosabb szereplői közé tartoznak.

A tudomány zöld kritikái is többek között azért támadják a hagyományos és technokrata tudáshasználatot, mert alárendeli vagy semmibe veszi a helyi, laikus tudást és részt vesz a környezetet veszélyeztető technológiák kidolgozásában (Plumwood 2009 Hay 2009 Brosius 2009. A fenntartható fejlesztési projektek minden változatában a felhasznált tudás formájára épített hatalmi hálózatok jönnek létre (Csurgó–Kovách–Kucerova 2008). Kloppenburg (1991) arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudomány ellentmondást nem tűrő dominanciája önmagában delegitimálja a társadalomról való tudás más módjait. Pelizzoni (2003) elemzései mindezt azzal a megfigyeléssel egészítik ki, hogy a politikai problémák speciális tudás használata révén válnak technikai értelemben megoldhatóvá. A tudás kisajátítása és a nem tudományos/szakértői tudásformák kiszorítása és legitim

tudás terrénumából olyan tárgyalásmód szerint történik, amely azt erősíti, hogy a szakértők beszélnek helyesen és megfelelően a szóban forgó kérdésekről. A szakértelem nélküli vitapartnerek egyéni, esetleges és ellenőrizetlen tudást képviselnek, amelyet ráadásul a tudáshasználattól független érdekek szönek át. A diszkurzív különbségek és megkülönböztetések ily módon társadalmi különbségekké és megkülönböztetésekké válnak. A tudással kapcsolatos szociológiai vitáknak a társadalmi integráció kutatásához kapcsolható konszenzusos megállapítása, hogy a (társadalmi) tudáshasználat kockázatok forrása, gazdasági erőforrás, a tudomány többé nem az igazság, illetve az igaz kizárólagos hordozója és képviselője, a szakértelem pedig folyamatosan alkalmazási és értelmezési helyzeteihez kötődik, és azokban értelmeződik.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy a társadalom tagoltságának vizsgálata megújítható-e az integrációs mechanizmusokra vonatkozó elemzések és a hálózat kutatás szemléletmódjainak az alkalmazásával. A hagyományos rétegződés- és osztályelemzésekben nem fedeztük fel a társadalmi elemzés lényegi megújításának a lehetőségét. Ennek okát részben abban jelöltük meg, hogy ezek az elemzésmódok inkább egyéni társadalmi pozíciók mikroszintű jellegzetességeit értelmezik, és kevésbé foglalkoznak az egyéni pozíció is befolyásoló szervezeti, intézményi folyamatokkal. Az egyik javaslatunk ezért az állami, piaci, szervezeti folyamatok (újra) értelmezése a társadalom tagolódásának kialakulása és fennmaradása szempontjából, amelyhez a társadalmi erőforrásoknak elemzése és a kapcsolathálózati megközelítések és módszerek alkalmazása vezethet el. Különösen hangsúlyosnak tekintjük a disztribúció és redisztribúció mértékét, célját és módjait. A vonatkozó szakirodalom és az állami újraelosztás rendszerszerű sajátosságai alapján három redisztribúció típust azonosítottunk. A klasszikus, elsősorban az egyenlőtlenségek kezelését célzó jóléti redisztribúciót, az Európai Unió egyik alapfunkciójaként is értelmezhető, a közfeladatok ellátásában, a gazdaság és területfejlesztésben, a közintézmények finanszírozásában gyakorlatilag általánossá vált projekt alapú redisztribúciót, valamint a rekombináns redisztribúciót, amely a vagyonelemeket és koncessziókat elsősorban politikai-hatalmi eszközökkel, speciális célú fejlesztések érdekében osztja újra. Az első típus a jóléti államok megjelenéséhez, a második a projekt alapú finanszírozás felerősödéséhez köthető, míg a harmadik típus az új demokráciákban jelent meg elsősorban. A kezdeti újraelosztás után a rekombináns redisztribúció csökkenése volt várható, de a 2000-es években újra ennek erősödését tapasztaljuk, sőt, néhány országban rendszerszintre (*state capture*, neo-prebendális rendszer) emelkedett.

A három redisztribúció típus minden országban megtalálható, de relatív súlyuk különbözik. Véleményünk szerint az, hogy az egyes típusok mennyire jutnak jelentős szerephez, nagyban összefügg az adott társadalom kapcsolathálózatainak szerkezetével. Ugyanakkor ezt a szerkezetet maga a redisztribúció is erősen befolyásolja, így az újraelosztás módja és a kapcsolathálózat szerkezete között kölcsönös függést feltételezünk. A kapcsolathálózati szemlélet így kétszeresen is fontos szerephez jut. Egyrészt a redisztribúciós mechanizmusokból való részesedés (mértéke és főként minősége) elsősorban a társadalmi erőforrások fogalmán keresztül érthető meg, amelyeket az egyén csak kapcsolatain keresztül tud mozgósítani. Másrészt ennek a részesedésnek a milyensége és formái nagyban hozzájárulnak a kapcsolathálózatok zártságának, nyitottságának, az egyes társadalmi csoportok közötti átjárhatóságnak, a kapcsolatoknak vagy éppen ezek hiányának a megteremtéséhez.

Az egyes csoportok átjárhatóságában különleges szereppel bírnak azok a szereplők, akik közvetíteni képesek több csoport között. Ez nem csupán azt jelenti, hogy kapcsolatokkal bírnak mindegyik csoport irányába, hanem képesek mind a „két csoport nyelvén” kommunikálni és ismerik azok esetlegesen eltérő értékrendjét és szokásait. Az ilyen szereplők működése mutathat az integráció (rendszerszintű stabilitás, átjárhatóság, az értékrendek közelítése) irányába, ugyanakkor a dezintegráció irányába is, hiszen a brókerek egyfajta hatalmi pozícióval is rendelkeznek. Ennek evidens példái a korrupciós brókerek vagy azok a szereplők, akik a neo-prebendális rendszerekben képesek az egyes gazdasági vagy politikai csoportok érdekeinek érvényesítésére. Hogy a különböző szinteken milyen bróker-típusok terjednek el – például az információáramlást blokkoló-ellenőrző kapuőrök –, az szintén a hálózat szerkezetétől, annak átláthatóságától és ellenőrizhetőségétől függ. A számunkra tehát talán az a legfontosabb kérdés, hogy

- a. miképpen hat a disztribúció/redisztribúció arra, hogy az egyes társadalmi csoportok elkülönülő és hierarchikusan elrendezett vagy más típusú hálózatokba szerveződnek,
- b. a hálózat szerkezete mennyire erősíti fel vagy gyengíti az egyes disztribúciós/redisztribúciós típusok szerepét.

Nagyon leegyszerűsítve a kutatási kérdés az, hogy az elosztás/újraelosztás mennyiben járul hozzá ahhoz, hogy olyan szerkezet jöjjön létre, amelyben a brókerek nagyon jelentős erőforrások felett rendelkezhetnek. Minél zártabbak a struktúrák, minél nehezebben jön létre kapcsolat az egyes rétegek és csoportok között, annál nagyobb befolyásra tehetnek szert a közvetítők. Ezekben a hálózatokban a „látásviszonyok” is rosszabbak, így a közvetítők ellenőrzésére is jóval kevesebb lehetőség nyílik. Akár az is előfordulhat, hogy a közvetítők olyan sajátos társadalmi csoporttá válnak, amelynek a helyzetéből adódó érdeke a fragmentált (társadalom)szerkezet fenntartása.

Ezt a helyzetet nem csupán a széttöredezett hálózati szerkezet segíti, hanem az is, hogy az egymással nem kommunikáló csoportok eltérő „mezőként” kezdenek el működni, azaz különböző világképek, értékrendek és normák jönnek létre, így eltérő tőkék válnak a csoporton belüli pozíció megszerzésének eszközévé. Ez további nehézségeket okozhat a kapcsolatteremtésben, hiszen eltérő értékrend és világkép mellett még nehezebbé válik a kommunikáció, és még fontosabbá válik, hogy kikből lehetnek a széttöredezett hálózatok csoportjai között közvetítő és egyre nehezebben ellenőrizhető brókerek.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi Integráció a Jelenkori Magyarországon*, Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 343–356.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991a) A gyenge kötések ereje és gyengesége. In Angelusz R. – Tardos R. *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, 74–99.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991b) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991c) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In Angelusz R. – Tardos R. *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, 55–73.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a 90-es években. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI, 237–56.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág kiadó, 227–252.
- Angelusz R. – Tardos R. (2011) Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Tardos R. – Enyedi Z. – Szabó A. (szerk.) *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Baldassarri, D. (2011) Partisan Joiners: Associational Membership and Political Polarization in the United States (1974–2004). *Social Science Quarterly*, (92) 3, 631–655. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6237.2011.00785.x>.
- Beck, U. (1992) *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Bélyácz I. (2007) A kibontakozás törékeny esélye, *Élet és Irodalom*, 7, 8–9.
- Bélyácz I. (2008) Kijuthatunk-e a zsákutcából? *Élet és Irodalom*, 34, 3.
- Benedek D. – Frile R. – Scharle Á. (2006) A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága. Budapest: Pénzügyminisztérium. Elérhető: http://tatk.elte.hu/file/1177311749_17_fuzet_060809.pdf [Letöltve 2010.10.01.].
- Boltanski, L. – Chiapello, E. (2005) *The new spirit of capitalism*. London – New York: Verso.
- Bourdieu, P. (2000) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Felkai G. – Némédi D. – Somlai P. (szerk.) *Szociológiai Irányzatok a XX. Században - Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest: Új Mandátum, 431–445.
- Brosius, M. B. (2009) Mi számít helyi tudásnak? In Scheiring G. – Jávör B. (szerk.) *Oikosz és Polisz - Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan, 475–491.
- Bruckmeier, K. – Tovey, H. (2008) Knowledge in sustainable rural development: from forms of knowledge to knowledge processes. *Sociologia Ruralis*, 3. 313–329. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00466.x>.
- Bukodi E. (2006) Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág, 109–157.
- Burai P. – Hack P. (szerk.) (2011) *Corruption Risks in Hungary 2011. National Integrity System Country Study*, 274. Berlin: Transparency International.
- Burris, V. (2005) Interlocking Directorates and Political Cohesion among Corporate Elites 1. *American Journal of Sociology*, 111 (1), 249–283. <http://dx.doi.org/10.1086/428817>.
- Burt, R. S. (1977) Positions in Multiple Network Systems, Part Two: Stratification and Prestige among Elite Decision-Makers in the Community of Altneustadt. *Social Forces*, 56 (2), 551–575. <http://dx.doi.org/10.2307/2577740>.
- Burt, R. S. (2001) Structural holes versus network closure. In N. Lin – K. Cook – R. S. Burt (szerk.) *Social Capital. Theory and research* New York: Aldine De Gruyter, 31–56.
- Castells, M. (2005) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest: Gondolat.
- Castells, M. (2006) *Az identitás hatalma*. Budapest: Gondolat.
- Clark, T. N. – Lipset, M S. (1991) Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6 (4), 397–410. <http://dx.doi.org/10.1177/026858091006004002>.
- Crompton, R. (1993) *Class and Stratification: an Introduction to Durrent*. Cambridge: Debates – Oxford: Polity Press.
- Crompton, R. – Devine, F. – Savage, M. – Scott, J. (szerk.) (2000) *Renewing Class Analysis*. Oxford – Malden: Blackwell Publishers.
- Crompton, R. – Scott, J. (2000) Introduction: the State of Class Analysis. In: Crompton, R. – Devine, F. – Savage, M. – Scott, J. (szerk.) *Renewing Class Analysis* Oxford: Blackwell Publishers, 1–15.
- Csaba L. (2013) Enlargement of the European Union. In Hare P. – Turley, G. (szerk.) *Handbook of the economics and political economy of transition*. London – New York: Routledge, 190–198.

- Csillag T. – Szelényi I. (2015) Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (1), 18–48. <http://dx.doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>.
- Csburgó, B. – Kovách, I. – Kucerová, E. (2008) Knowledge, power and sustainability in contemporary rural Europe. *Sociologia Ruralis*, 48 (3), 292–312. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00461.x>.
- Czibere I. (2013) Projektek a szervezetekben. In Czibere I. – Kovách I. (szerk.) *Fejlesztéspolitika, vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 107–138.
- Darvas Á. - Ferge Zs. (2013) Gyerekesélyprogramok kistérségi alkalmazása- a gyakorlat dilemmái és tanulságai In Czibere I. – Kovách I. (szerk.) *Fejlesztéspolitika – vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 169–216.
- Devine, F. – Savage, M. (2000) Conclusion: renewing class analysis. In Crompton, R. – Devine, F. – Savage, M. – Scott, J. (szerk.) *Renewing Class Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers, 184–200.
- Diani, M. (2003) Introduction: Social Movements, Contentious Actions, and Social Networks: 'From Metaphor to Substance'? In Diani, M. – McAdam, D. (szerk.) *Social movements and Networks - Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press, 1–20.
- Diani, M. – McAdam D. (szerk.) (2003) *Social movements and Networks - Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Dupcsik Cs.- Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 4. 307–328.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Socio.hu 3. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1998) *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London – New York: Verso.
- Ferge Zs. (2000) *Elszabaduló egyenlőtlenségek: Állam, kormányok, civilek*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Ferge Zs. (2002a) Az EU és a kirekesztés. *Esély*, 6, 3–13.
- Ferge Zs. (2002b) Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 4, 9–33.
- Ferge Zs. (2006a) Költségvetési egyensúly és közfelelősség: Az Új Egyensúly Program néhány társadalmi vetülete. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 3, 3–11.
- Ferge Zs. (2006b) Struktúra és szegénység. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 479–499.
- Ferge Zs. (2008a) Is there a specific East Central European welfare culture? In Oorschot W. – Opielka, M. – Pfau-Effinger, B. (szerk.) *Culture and Welfare State, Values of Social Policy from a Comparative Perspective*. Cheltenham – Northampton: Elgar Publishing Ltd., 142–161.
- Ferge Zs. (2008b) Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? In *Esély*, 2, 3–14.
- Friedkin, N. E. (1982) Information Flow Through Strong and Weak Ties in Intraorganizational Social Networks. *Social Networks*, 3(4), 273–285.
- Füzér K. (2013a) The project class: making and breaking social capital in urban and rural development. *Szociális Szemle*, 6 (1–2), 28–34.
- Füzér K. (2013b) Urban development beyond the European Capital of Culture programme: The local project class and local partnerships: allies, rivals or foes? In: Komlósi I. – Gyöngyi P. (szerk.) *Ageing Society, Ageing Culture?* (UNEEC Forum 5.) Sibiu: UNECC. 249-257.
- Gibbons, M. – Limoges, C. – Nowotny, H. – Schwartzmann, S. – Scott P. – Trow, M. (1994) *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.
- Gould, R. V. – Fernandez, R. M. (1989) Structures of Mediation: A Formal Approach to Brokerage in Transaction Networks. *Sociological Methodology*, 19, 89–126. <http://dx.doi.org/10.2307/270949>
- Granovetter, M. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, (6) I.
- Granovetter, M. (1983) The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 1(1), 201–233. <http://dx.doi.org/10.2307/202051>
- Grusky, D. – MacAdam, D. – Reich, R. – Debra, S. (szerk.) (2013) *Occupy the future*. Boston: Review Books.
- Grusky, D. – Western, B. – Wimmer, Ch. (2011) *The great recession*. New York: The Russell Sage Foundation.
- Hansen, M. T. (1999) The Search-Transfer Problem: The Role of Weak Ties in Sharing Knowledge across Organization Subunits. *Administrative Science Quarterly*, 1, 82–111. <http://dx.doi.org/10.2307/2667032>.

- Hay P. (2009) A tudomány és a tudás zöld kritikái. In Scheiring G. – Jávor B. (szerk.) *Oikosz és Polisz – Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény* Budapest: L'Harmattan, 46–87.
- Hellman, J. S. – Jones, G. – Kaufmann, D. (2000) *Seize the state, seize the day: State capture, corruption and influence in transition*. World Bank policy research working paper. <http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-2444>.
- Hradil, S. (1995) Régi fogalmak és új struktúrák. Milió, szubkultúra és életsílus-kutatás a 80-as években. In Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. S. (szerk.) *Társadalmi rétegződés*. Budapest: Aula Kiadó, 347–387.
- Huszár Á. (2012) Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon *Szociológiai Szemle*, 2, 4–26.
- Huszár Á. (2015) *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Jancsics, D. – Jávor, I. (2012) Corrupt governmental networks. *International Public Management Journal*, 1, 62–99. <http://dx.doi.org/10.1080/10967494.2012.684019>.
- Katz-Gerro, T. – Talmud, I. (2005) Structural Analysis of a Consumption-Based Stratification Indicator: Relational Proximity of Household Expenditures. *Social Indicators Research*, 1, 109–132. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-004-6167-7>.
- Kimmel, M. S. (2000) *The Gendered Society*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Kloenburg, J. Jr (1991) Social theory and the de/reconstruction of agricultural science: local knowledge for an alternative agriculture. *Rural Sociology*, 4, 519–548. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1549-0831.1991.tb00445.x>.
- Kolosi T. (2000) *A terhes babapiskóta*. Budapest: Osiris.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. (2008) *Társadalmi riport*. Budapest: Társki.
- Kovách, I. – Kucerová, E. (2006) The project class in Central Europe. The Hungarian and Czech cases. *Sociologia Ruralis*, 1, 3–21. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00403.x>.
- Kovách I. – Kucerová, E. (2009) The Social Context of Project Proliferation – The Rise of a Project Class. *Journal of Environmental Policy-Planning*, (11) 3, 203–220. <http://dx.doi.org/10.1080/15239080903033804>.
- Kovách I. (szerk.) (2006) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (2012) (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Krémer B. (2009) *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest: Napvilág.
- Kuczi T. – Kristóf L. – Kovách I. (2006) A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja az osztályhatalomból. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 79–158.
- Kuczi T. – Jókuthy E. – Kovách I. (2006) Az osztályok, a társadalmi struktúra, és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának a szükségességéről. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 19–39.
- Laumann, E. O. – Pappi, F. U. (1991) A közösség és az elit egymásra hatása. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet 179–214.
- Laumann, E. O. (2006) A 45-year Retrospective on Doing Networks. *Connections*, 1, 65–90.
- Laumann, E. O. – Marsden P. V. – D. (1989) The Boundary Specification Problem in Network Analysis. In Freeman, L.C. – White, D. R. – Romney, K. (szerk.) *Research methods in social network analysis*. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 61–87.
- Lin, N. (1991) Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Lin, N. (1999) Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*, 25, 467–487. <http://dx.doi.org/10.2307/223513>.
- Lin, N. – Yu, F. C. – Hsung, R. M. (2001) The Position Generator. In Lin, N – Cook, K. – Burt R. S. (szerk.) *Social Capital: Theory and Research* New York: Aldine de Gruyter, 57–81.
- Lockwood, D. (1958) *The Black-coated Worker*. London: Allen and Unwin.
- Liotard, J-F. (1993) A posztmodern állapot. In Habermas, J.– Lyotard, J-F. – Rorty, R. *A posztmodern állapot*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Marin, A. – Wellman, B. (2011) Social network analysis: An introduction. In Scott, J. – Carrington P. J. (szerk.) *The SAGE handbook of social network analysis*, 11–25.

- Maulik, P. K. – Eaton, W. W. – Bradshaw C. P. (2009) The Role of Social Network and Suort in Mental Health Service Use: Findings From the Baltimore ECA Study. *Psychiatric services*, 9, 1222–1229. <http://dx.doi.org/10.1176/ai.ps.60.9.1222>.
- McCarthy, J. D. – Zald, M. N. (1977) Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 6, 1212–1241.
- Mérei F. (2003) *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.
- Mingione, E. (1991) *Fragmented societies: a sociology of economic life beyond the market paradigm*. Oxford: Blackwell.
- Mizruchi, M. S. (1992) *The structure of corporate political action: Interfirm relations and their consequences*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- Nisbet, R. A. (1996) The Decline and Fall of Social Class. In Scott, J. (szerk.) *Class. Vol. 1*. London: Routledge.
- Nowotny, H. – Scott, P. – Gibbons, M. (2001) *Re-thinking science. Knowledge and the public in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Pakulski, J. – Waters, M. (1996) *The Death of Class*. London: Sage.
- Pellizzoni, L. (2003) Knowledge, uncertainty and the transformation of the public sphere. *European Journal of Social Theory*, 8, 327–355. <http://dx.doi.org/10.1177/13684310030063004>.
- Pichler, F. – Wallace, C. (2009) Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification. *European Sociological Review*, 25(3), 319–332. <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcn050>.
- Plumwood, V. (2009) Feminizmus-ökofeminizmus. In Scheiring G. – Jávör B. (szerk.) *Oikosz és Polisz - Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest: L'Harmattan. 187–216.
- DESA (2009) *Creating an Inclusive Society. Practical Strategies to Promote Social Integration*. Ghana: ENSZ Social Policy and Development Division. Elérhető: <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf> [Letöltve 2015.10.01.].
- Ray, Ch. (2001) Transnational co-operation between rural areas: elements of a political economy of EU rural development. *Sociologia Ruralis*, 3, 279–295. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00183>.
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles, A. (2013) A New Model of Social Class: Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *British Sociology*, 2, 219–250. <http://dx.doi.org/10.1177/0038038513481128>.
- Shortall, S. (2004) Social or Economic Goals, Civic Inclusion or Exclusion? An Analysis of Rural Development Theory and Practice. *Sociologia Ruralis*, 1, 109–123. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00265.x>.
- Shucksmith, M. (2000) Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. *Sociologia Ruralis*, 2, 208–218. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00143>.
- Sjöblom, S. (2006) Towards a projectified public sector – project proliferation as a phenomenon. In Sjöblom, S. – Andersson, K. – Ecklund, E. – Godenhjelm, S. (szerk.) *Project proliferation and governance*. Helsinki: Helsinki University Press. 9–33.
- Skvoretz, J. (2013) Diversity, Integration, and Social Ties: Attraction versus Repulsion as Drivers of Intra-and Intergroup Relations 1. *American Journal of Sociology*, 2, 486–517.
- Stark, D. – Vedres, B. (2012) Political Holes in the Economy: The Business Network of Partisan Firms in Hungary. *American Sociological Review*, 5, 700–722. <http://dx.doi.org/10.1177/0003122412453921>.
- Stark, D. – Kemény, S. – Breiger, R. L. (2000) Posztszocialista portfóliók. Hálózati stratégiák az állam árnyékában II. rész. *Közgazdasági Szemle*, 6, 430–445.
- Stark, D. (1996) Recombinant property in East European capitalism. *American Journal of Sociology*, 4, 993–1027.
- Szalai J. (2004) A jóléti fogda I. *Esély*, 6, 19–37.
- Szalai J. (2007) *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szemere R. – Kiss P. (2011) *Almát körtével: A négy visegrádi ország állami újraelosztásának összehasonlítása. 1995–2010*. MNB Tanulmányok 99. Budapest: MNB.
- Tardos, R. (2008) Foglalkozás, millió, kapcsolathálózatok: külön világok? Egy tipológiai kísérlet körvonalai. *Századvég*, 50, 5–50.
- Tóth I. Gy. (2008) The demand for redistribution: a test on Hungarian data. *Czech Sociological Review*, 6, 1063–1086.
- Tovey H. (2008) Introduction: Rural Sustainable Development in the Knowledge Society Era. *Sociologia Ruralis*, 3, 185–199. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00460.x>.
- Tovey, H. – Share, P. (2000) *A sociology of Ireland*. Dublin: Gill – Macmillan.

- Utasi Á. (1991) Az Interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In Utasi Á. (szerk.) *Társas kapcsolatok*. Budapest: Gondolat, 169–93.
- Vattimo, G. (1992) *The Transparent Society*. Baltimore: John Hopkins University.
- Voszka É. (1994) The revival of redistribution in Hungary. *Acta Oeconomica*, 12, 63–78.
- Voszka É. (2006) Uniós támogatások – a redistribúció új szakasza? *Külgazdaság*, 6, 8–30.
- Weimann, G. (1983). The strength of weak conversational ties in the flow of information and influence. *Social Networks*, 5(3), 245–267. [http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733\(83\)90027-8](http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733(83)90027-8).
- Wright E. (2012) Class Struggle and Class Compromise in the Era of Stagnation and Crisis. *Transform*, 11, 22–44.
- Wright E. – Rogers J. (2011) *American Society: How it Really Works?* New York: W.W. Norton.